

A 5089

65

COMITETUL DE STAT PENTRU CULTURA ȘI ARTĂ
MUZEUL DE ISTORIE
CLUJ

ACTA
MVSEI NAPOCENSIS

V

1968

CETATEA DĂBICA

Pământul generos al țării cuprinde bogății de mare preț și vestigii istorice de valoare inestimabilă. Valorificarea unora și a altora se realizează într-un strîns paralelism, prin hărnicia inginerilor și geologilor cele dintii, prin pasiunea și dragostea arheologilor și istoricilor celealte. Pe întreg cuprinsul țării prospectiunile și sondele trăiesc într-o armenoasă vecinătate cu săntierele arheologice.

Se știa de multă vreme, din unele izvoare scrise, că în apropiere de Someș a fost cetatea de scaun a voievodului Gelu. În altele apoi se amintea o cetate Dăbica, situată într-adevăr la mică distanță de Someșul Mic. Unele vestigii scoase la lumină de plugurile locuitorilor, altele rezultate dintr-un sondaj efectuat acum un sfert de veac au confirmat știrile din izvoarele scrise. Toate acestea la un loc au constituit îndeajuns de puternice impulsuri pentru ca arheologii și istoricii clujeni de la Muzeul de istorie a Transilvaniei, de la Institutul de istorie și arheologie al Academiei și de la Facultatea de Istorie și Filozofie să purceadă la o cercetare sistematică, științifică și pasionată a vechii cetăți de la Dăbica. Si de data aceasta, ca și totdeauna cînd este vorba de o cercetare de seamă, acad. C. Daicoviciu, directorul instituțiilor de cercetare și muzeale din Cluj, a fost mobilizatorul, sfătuitorul și îndrumătorul atent și priceput de fiecare zi a cercetărilor de la Dăbica. Sub conducerea și îndrumarea sa nemijlocită, an de an, începînd din 1964, colectivul de istorici și arheologi desfășoară o muncă prețioasă și pretențioasă, rezultatele provizorii ale căreia sînt cuprinse în acest studiu.

Satul Dăbica este așezat la circa 30 km nord-est de Cluj și la 10 km spre vest de vărsarea văii Lonei în Someșul Mic. Originea slavă a numelui este astăzi acceptată de toți filologii și istoricii, derivînd de la *dlubocu*, care înseamnă infundătură, adîncitură¹. Si, într-adevăr, așezarea satului între două dealuri care se infundă spre nord-vest îi justifică numele.

¹ Pentru originea slavă a numelui Dăbica, cf. J. Kádár, *Szolnok-Doboka vár-megye Monographiája*, III, Dej, 1900, p. 341. Cf. W. Scheiner, *Die Ortsnamen im Mittleren Teile des südlichen Siebenbürgens*, Leipzig, 1926, p. 41 și 43; E. Móor, în *Ung. Jahrbücher*, VII, p. 440; I. Melich, în *Magyar Nyelv*, XXIII, p. 240 sqq.; N. Drăganu, *România în secolele IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticei*, București, 1933, p. 13. C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I, București, 1967, p. 191, 203 și 207. În vatra comunei Dăbica, la circa 1,6 km de

Relatănd evenimentele de la începutul secolului al X-lea, cînd unele triburi maghiare s-au abătut, în incursiunile lor, asupra voievodatelor româno-slave din Transilvania, Anonymus, notarul sau secretarul regelui Bela III spune că voievodul (ducele) Gelu a fost urmărit pe cînd se retrăgea spre cetatea sa, aşezată aproape de rîul Someş (*ad castrum suum iuxta fluvium Zomus positum*)². Gîndurile istoricilor s-au îndreptat mai întîi spre satul Gilău, o aşezare la cca. 15 km spre vest de Cluj, numele căruia se asemăna cu al voievodului român. Investigaţiile n-au confirmat existenţa unei cetăţi din această vreme, astfel că identificarea cetăţii de scaun a lui Gelu a rămas incertă.

A trecut mai mult de un veac, cînd alte întîmplări aduc din nou în unghiul de observaţie al cronicarilor maghiari întîmplările din Transilvania. Erau alte vremuri tulburi, cînd peste aceste meleaguri se exercită o dominaţie, mai mult nominală, a pecenegilor. Aceştia obişnuau să facă incursiuni în Pannonia, pricinuind prejudicii maghiarilor. Pentru a le pune capăt regele Solomon, împreună cu ducii Geisa și Ladislau, și-a adunat oștirea, au ieşit înaintea pecenegilor în retragere și i-au așteptat timp de o săptămînă în tîrgul Dăbîca (*in urbem Dobuka*). Lupta dintre oastea maghiară și aceea a pecenegilor conduși de Osul a avut loc nu departe de Dăbîca, la Chiraleş³.

Încetul cu încetul societatea transilvană se feudalizează. Peste instituţiile populaţiei băştinaşe româneşti, cnezate, districte, voievodate, se suprapun instituţii transplantate de regii arpadieni care reuşesc să cucerească, treptat, din a doua jumătate a sec. al XI-lea, Transilvania, în-

„Cetate“, există toponimicul Țiligrad, care alăturea de Moigrad, Bălgrad (Alba Iulia), Teligrad (Blandiana) din apropierea Alba Iuliei se înscrie printre cele mai vechi toponime de origine slavă din Transilvania; cf. K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bucureşti, 1958, p. 121, fig. 35 și p. 131.

² *Gesta Hungarorum*, cap. XIV, în Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. I, Bucureşti, 1934.

³ *Chronicon Pictum Vindobonense*, cap. LV; *Chronici Hungarici composito saeculi XIV*, cap. 102, în *Script. Rer. Hung.*, I, p. 336 sqq.; *Chronicon Monacense*, cap. 45, în *Script. Rer. Hung.*, II, p. 75. Simon de Kéza, în *Chronicon Hungaricum*, cap. IV/4, cf. *Izv. ist. rom.*, IV, Bucureşti, 1935, p. 103 sqq. referindu-se la aceeași luptă din anul 1068, precizează că armata era formată din pecenegi, care erau cei mai mari duşmani ai ungurilor („*Bessi Hungaris infestissimi*“). Existenţa unei aşezări mai însemnate, a unui *oppidum* la Dăbîca în sec. XI, ca și la Cenad (*urbs Morisena*) nu trebuie să ne surprindă, deoarece în U.R.S.S., Polonia, Cehoslovacia, Germania etc. orașele feudale apar mult mai devreme; W. Hensel, *L'étude des villes du Haut Moyen Âge en Pologne au moyen de la méthode archéologique*, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 463 sqq.; H. Preidel, *Slawische Altertumskunde des östlichen Mitteleuropas im 9. und 10. Jahrhundert*, I, München, 1961, p. 64 sqq.; idem, op. cit., III, 1966, p. 66 sqq.; R. v. Uslar, *Studien zu frühgeschichtlichen Befestigungen zwischen Nordsee und Alpen*, Köln und Graz, 1964, p. 65 sqq. și p. 219 sqq.; A. Hejna, în *PA*, LVI, 1965, p. 579 sqq. Pentru Ungaria cf. Gy. Székely, *Le sort des agglomérations pannoniennes du début du Moyen Âge et les origines de l'urbanisme en Hongrie*, în *Ann Univ Bud*, III, 1961, p. 59 sqq., 73 sqq.; A. Kralovánszky, *Siedlungsgeschichtliche Probleme der Stadt Stuhlweissenburg (Székesfehérvár) in den X—XI. Jahrhunderten*, în *Székesfehérvár évszázadai*, I, 1967, p. 35 sqq.

cadrind-o în regatul feudal ungar. Noile instituții politico-administrative, comitatele, apar în izvoarele documentare, rînd pe rînd, în sec. al XII-lea. Între acestea, comitatul Dăbica este pomenit în documente la 1164⁴. Comitatele, la început, nu aveau o delimitare nici precisă și nici stabilă. Erau, de fapt, hinterlandul centrelor lor, de obicei o așezare întărîtă, o cetate. Comitatul Dăbica își avea astfel centrul în cetatea omonimă. De la această dată, cetatea Dăbica, centru al comitatului cu același nume, își va spori mereu însemnatatea.

Nici „tîrgul” Dăbica, pomenit la 1068, care va fi fost de fapt cetatea cu așezarea sătească megieșă, și nici cetatea centru de comitat n-au fost apariții noi. Erau, de fapt, o continuare, cu refaceri, reconstruirii, amplificări, mai bune întăriri, a unei așezări fortificate, a unei cetăți mai vechi, aşa cum se petrec lucrurile în numeroase cazuri. Si astfel identificarea „tîrgului” Dăbica din 1068 și a cetății Dăbica din vremea comitatului cu „castrul” lui Gelu de la începutul sec. X s-a impus ca fi-rească, iar săpăturile arheologice, după cum rezultă din paginile ce urmează, o confirmă pe de-a-ntregul.

Cele dintii mențiuni ale cetății ca reședință a comitatului se găsesc în documentele din anii 1214 și 1219, cînd este pomenit pircalabul sau comandanțul cetății, cu numele Voiovoda, un voievod român care și-a luat numele de la instituție, dar și iobagii cetății („*iobagiones castri*“) și oamenii cetății („*castrenses*“)⁵. În același timp e pomenită și existența unei așezări sătești importante la Dăbica, unde e amintit în 1213 arhidiacoul Ioan⁶. Interesant este documentul din 1243 prin care Bela IV, după invazia tătară „post conflictum Tartarorum ad partes Transilvanie“, dăruiește comiților Theotonicus și Hermann, pentru serviciile lor credincioase, satele Fatateleke, Bachunateleke și Chegeteleke, apartinătoare cetății Dăbica („*terras castri nostri de Doboka*“)⁷. Din acest do-

⁴ Documente privind istoria României, C. Transilvania, vol. I, 1951, p. 3, nr. 7. La 1166 este amintit Wido, fiul lui Dobuca, ce donează pămînturile Sala și Euchi-mil cavalerilor Ioaniți, cf. E. Jakab, *Oklevéltár Kolozsvár Történetéhez*, Budapest, 1870, I, p. 5 sqq. și Documente, C, I, p. 4, nr. 9. Identificarea cu localitățile Sala sau Zala (azi dispărută, cf. Dl. 27177) și Euch, Euchy, Enciu, din fostul comitat Dăbica este plauzibilă. Identitatea dintre Wido, fiul lui Dobuca și Wido Comite nu este sigură, dar el a fost un personaj marcant, de vreme ce din același document rezultă că stăpînea 5 domenii (predii) în comitatul Dăbica, printre care și mănăstirea Sf. Petru.

⁵ Cf. Documente, C, I, p. 60, nr. 78. Pentru iobagii și oamenii cetății Dăbica cf. Documente, C, I, p. 99, nr. 224.

⁶ Împreună cu comitele curial de Dăbica apare și arhidiacoul Ioan, care își avea foarte probabil reședință la Dăbica; cf. Documente, C, I, p. 43, nr. 6.

⁷ Documentul este publicat de G. Fejér, în *Codex diplomaticus Hungariae*, IV/1, Budapest, 1829, p. 275 sqq.; F. Zimmermann, *Urkundenbuch*, I, Sibiu, 1892, p. 70 sqq. Documentul original nu s-a păstrat, ci numai diploma (Dl. 29095) de confirmare din 1344. Pentru identificarea acestor sate dispărute cf. Szoln.-Dob. Mon. II, p. 135 și 496. I. Karácsonyi, în *A hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke*, Budapest, 1902, p. 14, nr. 84 și, după el, Szentpétery, îl consideră însă fals. Faptul că formula de donație pare neobișnuită, nu trebuie să ne surprindă, căci și momentul emiterii documentului era după un eveniment excepțional, dezastrul suferit în urma invaziei tătarilor. Că cei doi comiți pomeniți și urmășii lor, care vor primi numele de nobili de Fata, au stăpînit aceste moșii timp îndelungat

cument rezultă, pe de o parte, că cetatea era încă regală, iar pe de altă parte, că în acel moment, fiind probabil distrusă de tătari, ea nu mai prezenta o importanță deosebită, deoarece prin scoaterea acestor pământuri de sub jurisdicția ei, îi scădea din puterea economică și chiar militară. Ultimii iobagi ai cetății sînt pomeniți la 1265, căci peste cîțiva ani (probabil la 1270) Ștefan V dăruiește cetatea împreună cu mai multe sate banului Micud, drept răsplată pentru vitejia și faptele sale de credință, iar la 1279, Ladislau IV confirmă această danie, amintind totodată și satul cetății Dăbîca (*Dobokawarfalua*)⁸. Treptat banul Micud ajunge stăpîn și asupra satelor din jur (Fundătura, Lujerdîu, Pîglișa), probabil pentru a putea întreține și apăra cetatea⁹. Relatarea documentului din 1291, din care rezultă că cetatea banului Micud a fost atacată, arsă și distrusă de tătari în anul 1285, se referă foarte probabil la cetatea Dăbîca, deoarece banul Micud nu avea altă cetate¹⁰.

Începînd cu sec. XIV numele satului Dăbîca și a urmășilor banului Micud, care vor primi numele nobiliar de Dobokai, apar tot mai frecvent în documentele vremii, dar abia la 1513 satul va deveni tîrg (*oppidum Doboka*)¹¹. Numele cetății Dăbîca însă, nu mai apare în documentele din

rezultă din numeroasele relatări ale documentelor emise succesiv, în cursul sec. XIV—XVI; cf. N. Drăganu, *op. cit.*, p. 448 sqq. cu bibliografia respectivă. Documentul este utilizat în repetate rînduri de către istoricii români și maghiari, în legătură cu invazia tătaro-mongolă în Transilvania, considerîndu-l autentic.

⁸ Numele iobagilor cetății Dăbîca, ca și al altor persoane pomenite în documentul emis la 1265, par să fie cumane, cf. *Documente*, C, II, p. 77 nr. 66. Deoarece din documentul original emis la 1270 nu s-a păstrat decît partea finală, nu se poate preciza cu certitudine dacă acesta era actul de danie a lui Ștefan V către banul Micud. În schimb, s-a păstrat integral documentul din 1279 (*Documente*, C, II, p. 213 nr. 232), prin care Ladislau IV confirmă donația lui Ștefan V și unde, înafară de satul Dăbîca și Lujerdîu, sînt dăruite banului Micud și alte pămînturi pustii ale cetății Dăbîca. Interesantă este înrudirea familiei banului Micud cu familia arpadiană, prin regina Elisabeta, de origine cumană, căci ea explică privilegiile speciale și numeroasele donații pe care le primește banul Micud de la Ștefan V și Ladislau Cumanul. Cf. E. Jakubovich, *Kún Erzsébet nőtestvére*, în *Tûrul*, XXXVII, 1922—23, p. 15 sqq.

⁹ *Documente*, C, II, p. 119 nr. 109; M. Wertner, *A Magyar nemzetiségek a XIV-ik század közepéig*, Timișoara, 1892, p. 158 sqq.

¹⁰ *Documente*, C, II, p. 376 sqq. nr. 413 și p. 354 nr. 390. Aceasta a doua năvală a tătarilor din anul 1285 este semnalată și în alte documente și cronică, din care rezultă că tătarii au năvălit la indemnul, sau chiar conduși de cumani (*comani et tartari* sau *tartari per cumanos inducti*), cf. *Documente*, C, II, p. 279 și 316; *Chronicon Austriacum Anonymi*, A. 1285; Matthias Miechovius, *Chronica Polonorum*, în A. Gombos, *Cat. Font. Hist. Hung.*, I, p. 514, II, p. 1607 și III, p. 132. Ipoteza că cetatea distrusă de tătari, aparținînd banului Micud, ar fi fost la Sînmiclăuș (cartier al orașului Turda) nu este plauzibilă, căci din documentul emis la 1288, prin care banul Micud dăruiește această moșie episcopaliei din Alba Iulia, nu rezultă că în acel loc ar fi existat vreo cetate, chiar în ruine, deși sînt menționate amânunțit hotarele moșiei și tot ce-i aparținea; cf. *Documente*, C, II, p. 294 nr. 355.

¹¹ *Szolnok-Dob. Mon.*, III, p. 319 sqq. și 325.

sec. XIV—XVII, astfel că pe baza știrilor documentare concrete nu se poate preciza data și împrejurările în care a fost distrusă cetatea¹².

Ruinele cetății Dăbica sunt semnalate pentru prima dată la 1837 de către K. Hodor, care presupunea că inițial a fost aici o cetate dacică, peste care s-a ridicat apoi cetatea feudală¹³.

Primul sondaj arheologic a fost efectuat de către K. Crettier în 1942, care, bazîndu-se mai mult pe informațiile scrise decît pe observațiile arheologice înregistrate, considera că cetatea a fost construită în perioade diferite: a) cetatea de pămînt preistorică, b) cetatea arpadiană cu val de pămînt, din sec. XI—XIV și c) incinta cu ziduri de piatră, din sec. XV—XVII¹⁴.

Pornind de la datele istorice cunoscute despre Dăbica, în repetate rînduri s-au efectuat recunoașteri arheologice pe teren, cu ocazia cărora s-a strîns material ceramic databil în sec. IX—XV și s-au făcut unele observații asupra incintelor fortificate ale cetății de aici. În urma acestor observații și a identificării pe teren a așezărilor și a cimitirilor feudale, contemporane cu cetatea, această localitate a fost trecută printre obiectivele ce urmău să fie cercetate sistematic din punct de vedere arheologic.

Așezarea geografică și mărimea incintelor. Cetatea de la Dăbica, alcătuită din patru incinte fortificate (pl. I) se află pe o terasă superioară a văii Lonei, la punctul numit de localnici „Cetate“. Datorită poziției sale geografice și strategice, fiind situată la punctul unde valea este gîtuită de botul terasei și de dealul de pe celălalt versant al ei, cetatea avea rolul de a străjui, apăra și controla drumul pe useat cel mai scurt pe care se transporta sarea de la Sic spre Poarta Meseșului. Cele patru incinte ale ei au, însumate, diametrul longitudinal de aproape 600 m. Terasa are o formă aproximativ triunghiulară, de aceea baza ei sau lățimea incintelor fortificate variază: astfel, la incinta IV ea are circa 500 m, la incinta III circa 250 m, la incinta II circa 150 m și la incinta I mai puțin de 50 m. Pentru a se verifica principalele etape de construcție ale primelor trei incinte s-a trasat o secțiune lungă de 234 m (cf. pl. I-II) și adîncă uneori de peste 6,5 m. Valul de pămînt de la cea de a IV-a incintă a fost verificat printr-o secțiune lungă de 23 m (pl. I, S. IV/3).

¹² Se pare că principalul motiv al tăcerii constante a documentelor vremii asupra existenței cetății a fost cauzat de faptul că ea a intrat în proprietate particulară, iar arhiva familiei Dobokai s-a pierdut. Deși nu avem știri directe, nu ar fi exclus ca cetatea să fi suferit unele avarii în timpul răscoalei de la Bobîlna (1437—1438), cînd sînt arse privilegiile nobililor din satul vecin, Luna de Jos, iar dărîmarea ei să se fi petrecut pe timpul lui Matei Corvinul, deoarece la 1467 el confiscă avereia lui Nicolae de Dăbica pentru că participase la răscoala nobilimii împotriva regelui. Era firesc ca Matei Corvinul să fi luat o astfel de măsură radicală împotriva adversarilor săi, mai ales că se știe că în timpul domniei sale au mai fost demolate și alte cetăți: Bistrița, Brașov, curtina abației din Cluj-Mănăstur etc. Nu am putut verifica sursa care stă la baza afirmației lui L. Kovári în *Erdély régiségei*, Pest, 1852, p. 151 sqq., că ultimul castelan al cetății a fost Bádoki Matei, pe timpul reginei Izabela și că cetatea ar fi fost distrusă pe timpul lui Basta. Afirmația a fost preluată de diferiți autori, fără o indicare concretă a izvorului, cf. K. Crettier, *A dobokai vár*, în *KozlCluj*, III, 1943, p. 203.

¹³ K. Hodor, *Doboka megye természeti és polgári ismertetése*, Cluj, 1837, p. 14 sqq. și 611 sqq.

¹⁴ K. Crettier, *op. cit.*, p. 207.

Urme de viețuire în epocile străveche și veche. Prin poziția sa prielnică, terasa netedă, cu pantele ei abrupte, încadrată de bogate izvoare de apă potabilă, a fost locuită cu mult înainte de a se fi ridicat aici primele fortificații. Cele mai vechi urme datează din epoca neolică, cînd a existat aici o așezare aparținind culturii Tisa, cu bogate urme de locuire, înregistrîndu-se două niveluri de locuințe: unul cu bordeie și altul cu locuințe de suprafață¹⁵. Urme mai intense sau mai răzlețe de locuire au fost înregistrate și din alte perioade: epoca bronzului (cultura Coțofeni și Wietenberg), prima epocă a fierului (Hallstatt D), epoca dacică (Latène II) și epoca romană.

Tehnica construcției și fortificațiile cetății medievale. Cele mai intense urme de locuire aparțin însă epocii feudale (sec. IX—XV), cînd au existat aici puternice fortificații de pămînt și incinte cu ziduri de piatră. Pentru ridicarea cetății de la Dăbîca s-au folosit de-a lungul veacurilor diferite sisteme și tehnici de construcție, ce pot fi împărțite în patru etape principale. Datorită poziției sale strategice și a evenimentelor istorice care s-au succedat în timpul existenței sale, cetatea Dăbîca a suferit numeroase atacuri, asedii, incendii și distrugeri, oglindite în repetatele faze de construcție înregistrate în decursul cercetărilor efectuate pînă în prezent. Dintre numeroasele faze de construcție, reparații, adăugări etc. constatătate pînă acum, le vom aminti pe cele mai importante, raportîndu-le, în măsura în care izvoarele scrise și materialul arheologic recoltat permit, la principalele momente istorice la care cetatea a fost martoră.

Fortificațiile din prima etapă. În prima etapă au fost construite valurile de pămînt cu sănțurile de apărare corespunzătoare de la incintele I, III și IV (cf. fig. 1). O trăsătură comună a acestor valuri de pămînt este că ele, tăind vîrful triunghiular al terasei, izolează portiunile respective ale terenului de restul platoului, fără a alcătui incinte fortificate închise. Marginile abrupte ale terasei, rămase nefortificate, dintre cele trei valuri, se pare că au fost întărite, pe lîngă poziția lor naturală, doar printr-un gard simplu de stîlpi masivi, înfipti vertical în pămînt unul lîngă altul, după cum rezultă din gropile de stîlpi înregistrate în secțiunea III/3 din 1966, pe latura de est a incintei III.

Nu vom stăru de data aceasta asupra unei descrierii amănunțite a întregului profil al secțiunii I, ci vom prezenta numai principalele observații înregistrate pînă acum referitor la tehniciile de construcție folosite la cele trei incinte pe care le secționează.

Incinta I. La 50 m de vîrful triunghiular al terasei înalte, cu pantele abrupte, s-a construit primul val de pămînt, cu sănțul de apărare corespunzător, care separă botul terasei de restul platoului, constituind astfel prima incintă fortificată. După cum rezultă din observațiile stratigrafice, acest val a fost construit în două faze diferite, dar într-o tehnică asemănătoare. Cu pămîntul rezultat din săparea primului sănț de apărare s-a construit un val de pămînt, lat de 5 m (pl. II, m 46—51). Pămîntul negru și lutul brun sau galben scos din sănțul de apărare au fost aruncate peste humusul antic (înregistrat clar între m 39—52), după ce în prealabil, în dreptul m 46, s-a construit un gard de stîlpi groși de 50 cm, înfipti vertical din loc în loc și legați de bîrne așezate orizontal și de împletituri din nuiele. Înălțimea maximă ce s-a mai păstrat din val este 1,5 m. În spatele gardului s-a înregistrat o lentilă de pămînt, înaltă de 80 cm și lată de 2 m (pl. II, m 43,5—45,5), ce sprijinea o platformă construită din pari și loazbe, pe care circulau apărătorii cetății. Se pare că valul de pămînt a fost consolidat cu glii de iarbă, după cum ar indica-o stratul subțire de humus negru ce marchează partea superioară a valului. În fața valului era o bermă lată de 1,25 m, după care urmează sănțul de apărare în formă de albie, cu fundul neted. Adîncimea sănțului, față de nivelul antic, este de numai 1,30 m, iar din lățime s-a mai păstrat la bază doar circa 2 m, deoarece curînd el a fost străpuns de un alt sănț de apărare, mai larg și mai adînc. După stratul subțire de humus negru, înregistrat la fundul sănțului, se pare că el nu a funcționat timp prea îndelungat. Pentru datarea acestei faze de

¹⁵ N. Vlassa, *Așezarea neolică de la Dăbîca*, comunicare prezentată la al VII-lea Congres internațional de științe pre- și protoistorice, Praga, 1966.

fortificare nu avem nici un indiciu concret, astfel că nu se poate preciza nici momentul cînd a început construirea și nici durata funcționării lui.

Cu pămîntul scos din al doilea sănț de apărare, ce se adîncește pînă la stîncă nativă ($-3,25$ m de la nivelul antic) s-a reînălțat nucleul inițial al primului val, dublîndu-se aproape și lățimea lui. De data aceasta straturile ce alcătuiesc mantaua valului cuprind și lut brun sau nisip, precum și un lut verzui cu bucăți de stîncă nativă, provenit din straturile *in situ* străpunse de acest sănț de apărare. Spre interior, drumul de rond a fost pietruit cu lespezi de stîncă nativă scoase din sănț și aşezate direct peste humusul antic (pl. II, m 40,80–42,20). În caseta A, trasată la nord-est de S. I (cf. pl. I) pe acest drum de rond (sau la nivelul lui de călcare) s-au găsit două vetre de foc pe care (sau în jurul lor), pe lîngă cenușă și cărbune, s-au găsit numeroase fragmente ceramice, din care s-au întregit cîteva vase (pl. III/1–3, 6–8, 10–11) lucrate cu mîna, la roată înceată, sau la roată rapidă. Dintre piesele de metal descoperite pe vetre sau în jurul lor, amintim: patru pandantine din argint aurit de factură bizantină, împodobite cu romburi și cruci formate din granule mărunte (fig. 3), vîrfuri de săgeți (fig. 4/1, 11), fragmente de mînere sau cercuri din fier de la căldărușe din lemn, mărglele, fusaiole etc. (fig. 4/5, 7, 10, 16). Tot la prima incintă, la nivelul corespunzător acestei faze, s-au mai găsit două vase lucrate cu mîna (pl. III/4–5), un amnar (fig. 4/8), o daltă și vîrful unui cuțit de plug (fig. 8/5–6). Aceste obiecte (după cum se va vedea și mai departe) dovedesc că distrugerea fortificației respective s-a petrecut probabil la sfîrșitul sec. IX sau la începutul sec. X. Odată cu distrugerea fortificației, pămîntul din val s-a scurs, fie peste drumul de rond, fie în sănțul de apărare. Menționăm că la această fază, între val și sănț, nu mai există o bermă, ci valul se leagă direct de sănțul de apărare printr-o pantă abruptă creată artificial, după cum o arată succesiunea straturilor de pămînt. Stratul de humus de la fundul sănțului de apărare (pl. II, m 56–59) este subțire, indicind astfel, că perioada lui de funcționare a fost relativ scurtă sau că el a fost mereu curățat. Fragmentele ceramice aflate în el sunt identice cu cele găsite pe vetrele amintite, deci erau contemporane. După ce o parte a sănțului a fost acoperită cu pămîntul scurs din val, urmează un strat gros de humus negru (pl. II, m 53–59), care dovedește perioada de timp în care fortificația a rămas părăsită pînă cînd s-a construit o nouă fortificație, și anume o palisadă complexă al cărei sănț de apărare va străpunge, la rîndul lui, pe cel corespunzător fortificației de pămînt din faza a doua.

Incinta III. Tot în această primă etapă a fost construit valul de pămînt cu sănțul de apărare de la incinta a III-a, situată la circa 170 m de prima incintă (pl. II, m 217–223 și fig. 1). În secțiunea I zidul feudal de piatră este situat chiar pe creasta valului de pămînt, dar în secțiunea III/2, zidul se află în spatele valului, astfel că se poate preciza lățimea lui, care era de 8 m. Spre deosebire de valul de pămînt din faza întîia de la prima incintă, acest val avea în față un gard de stîlpi înfipti vertical, care, după cum rezultă din profilele celor două secțiuni la care s-au înregistrat gropile lor (S. I și S. III/2), avea o grosime de circa 40 cm (pl. II, m 223). Între val și sănțul de apărare se afla o bermă lată de 2,5 m. Sânțul în formă de albie, are o lățime maximă de peste 5 m, dar la bază are numai 2 m. Adâncimea sănțului variază după nivelul la care s-a atins stîncă nativă; astfel, în S. I este de -1 m față de nivelul antic, iar în S. III/2 este de $-1,5$ m. Nu se poate preciza dacă spre interior valul de pămînt a fost sprijinit tot de un gard de stîlpi și dacă a avut un drum de rond, deoarece zidul feudal din piatră, gros de 3 m, străpunge tocmai aceste porțiuni ale fortificației mai vechi. Puținele fragmente ceramice aflate pe bermă sau în pămîntul de umplutură al sănțului de apărare sunt identice și deci contemporane cu cele găsite în aşezarea situată între incintele III și IV. În secțiunea III/3 s-a constatat că valul de pămînt nu mai continuă de-a lungul pantei abrupte a terasei, ci aici el a fost înlocuit cu un gard de stîlpi groși înfipti vertical unul lîngă altul. În timpul cît a funcționat valul de pămînt de la incinta a III-a, fortificațiile de la incinta a II-a nu existau, după cum o dovedește bordeiul cu cuptor de piatră, secționat de S. I între m 119 și 123 (pl. II și fig. 1). În pămîntul de umplutură al acestui bordei, și chiar printre pietrele cuptorului, s-au găsit fragmente ceramice

din sec. IX (pl. IV/28). În secțiunea III/3 și în casetele deschise de-o parte și de alta (A și B) s-a găsit un complex de fierărie și chiar un cuptor de redus minereul de fier. Pe lîngă numeroase fragmente ceramice (pl. IV) din sec. IX–X s-au aflat și turte masive din fier topit sau zgură de fier. Cele două nivele de locuire înregistrate aici, cu locuințe și cuptoare suprapuse, pe baza inventarului descoperit pînă acum pot fi date în sec. IX–X și, respectiv, în sec. XI–XII. Un bordei din sec. XI–XII a fost săpat în stînca nativă, în afara gardului de stilpi amintit mai sus (la circa 1 m distanță de el), dovedind că la aceea dată gardul respectiv nu mai era în funcție. Temelia de piatră a zidului feudal se suprapune în parte peste acest bordei, deci zidul a fost construit ulterior. Interesant este că la incinta a III-a, din perioada cînd funcționa zidul de piatră (probabil sec. XIII–XIV), atît în secțiunea I, cît și în secțiunea III/3, nu s-au găsit decît urme sporadice de locuire, constînd din cîteva fragmente ceramice.

Incinta IV. A treia fortificație, construită tot în prima etapă, este valul de pămînt cu sănțul de apărare de la incinta a IV-a, situată la circa 370 m de incinta a III-a, la punctul numit de localnici „La sănț“. Acest val traversă terasa de la marginea ei abruptă dinspre valea Lonei pînă la pîrîul Braniștei. Atît din cauza agriculturii intensive, cît și datorită faptului că terenul este ușor inclinat, valul de pămînt a fost aplatizat și sănțul de apărare astupat, astfel că el se distinge clar pe teren numai pe o lungime de circa 300 m, dispărînd pe anumite porțiuni și reapărînd spre marginea pantei abrupte dinspre pîrîul Braniștei. Secțiunea trasată peste acest val (S. IV/3), lungă de 23 m, nu a furnizat date concludente, nici referitor la tehnica de construcție aplicată aici și nici asupra datării valului. S-a constatat doar că sănțul de apărare avea o deschidere de 7 m și o adîncime de 2,5 m de la nivelul actual. Lățimea valului nu poate fi precizată cu certitudine, dar, după alternarea lentilelor de pămînt negru, lut galben sau brun, ce îl alcătuiesc, s-ar putea că el să fi avut la bază circa 10 m lățime, însă marginea dinspre interior a valului nu a fost înregistrată din punct de vedere stratigrafic suficient de clar. Si la acest val, ca și la valul din faza a II-a de la prima incintă, s-a observat că lipsește berma, iar legătura dintre val și sănț se făcea direct printr-o pantă creată artificial. Fragmentele ceramice aflate în pămîntul ce formează valul sau în umplutura sănțului de apărare, preistorice ori feudale timpurii, sînt atît de corodate și atipice, încît nu pot ajuta la datarea lui. Contemporaneitatea dintre așezarea situată între valul de la incinta a III-a și acesta din urmă este firească și logică, deoarece el a fost construit tocmai pentru a apăra această așezare împotriva unui atac venit dinspre sud sau sud-vest. Un indiciu mai concret de datare l-ar oferi similitudinea tehnicii de construcție folosită la acest val cu cea înregistrată la valul de pămînt din faza a II-a de la prima incintă, dar abia cercetările viitoare vor putea elucida mai concret această problemă. Tinînd seama de tehnica de construcție, precum și de observațiile stratigrafice înregistrate pînă acum, s-ar părea că valul de pămînt din prima fază, construit la incinta I și cel de la incinta III sînt contemporane, constituind prima fază de fortificare de la Dăbîca. Din păcate, în stadiul actual al cercetărilor nu se poate preciza mai concret perioada de funcționare a acestor două fortificații, lipsind (în afară de ceramică) elemente mai sigure de datare, cum ar fi piesele de metal, de pildă¹⁶. În schimb, valul de pămînt din faza a două de la prima

¹⁶ Prezența la incintele I și IV a unei ceramici care prin factura, forma și ornamentația ei ar putea fi datată, pe bază de analogii, în sec. VIII, nu este un argument probatoriu pentru datarea primelor fortificații de la Dăbîca în acea vreme, mai ales că pînă în prezent pe teritoriul Transilvaniei nu a fost încă cercetată vreo cetate din acel veac. O situație aproape similară era în 1949 și în Cehoslovacia, cînd au început cercetările la horodiștea de la Klučov. Cercetările ulterioare au dovedit însă că au existat și alte cetăți din sec. VIII (Tismice, Doubrovčice etc.), cf. J. Kudřnač, *Cercetările arheologice din horodiștea slavă de la Klučov (Cehoslovacia)*, în SCIV, XVIII, 2, 1967, p. 269 sqq.; idem, în PA, LVIII, din sec. VII–IX este proporțională cu intensificarea cercetărilor arheologice, cf.

incintă, și eventual valul de pămînt de al incinta a IV-a, au fost construite și au functionat în cursul secolului al IX-lea sau chiar pînă la începutul sec. X. Tinind seama de modul de viață și de organizarea societății Transilvaniei din această vreme, în obști sătești, care de multe ori se asociau în uniuni sub forma cnezatelor sau voievodatelor, prima fortificație de la Dăbîca foarte probabil că a fost inițial o așezare întărิตă cnezială, un centru al uniunii de obști din această parte a Someșului, iar în a doua fază ea va deveni una dintre cetățile principale, poate chiar reședința voievodului român Gelu, aceea pomenită de Anonymus, asezată aproape de rîul Somes.

zată aproape de riu Somes.

Fortificațiile din a doua etapă principala de construcție. După ce valul de pămînt din faza a doua de la prima incintă a fost părăsit, s-a ridicat în spatele lui și, parțial, peste el o palisadă complexă, construită într-o tehnică specială, la care materialul principal era lemnul. În urma unui puternic incendiu, care a mistuit circa 4 m (pl. II, m 39—43). Desi astfel de palisade mai sunt cunoscute pe baza săpăturilor arheologice efectuate și la alte cetăți transilvănenene: Morești, Moigrad, Sirioara¹⁷, tehnica în care au fost construite nu este încă pe deplin lămurită.

Bazîndu-ne însă pe unele observații referitoare la sistemul de construcție, înregistrate fie la o cetate, fie la alta, vom încerca să reconstituim în ansamblu, sub forma unei ipoteze de lucru (unele amânunte necesitînd încă o verificare) tehnica aplicată la ridicarea lor. Această reconstituire este însă îngreunată de faptul că majoritatea palisadelor transilvănenene sînt ridicate peste sau în spatele unui val de pămînt mai vechi. Scheletul din lemn al palisadei avea peretii exten- riori din bîrne așezate longitudinal, fiind sprijiniți din loc în loc de stilpi înfipti vertical în pămînt. Consolidarea lor era asigurată și de alte bîrne, dispuse transversal, ce formau compartimente rectangulare, umplute apoi cu pămînt, și care astfel alternau cu șirurile de bîrne transversale. Îmbinarea și legarea organică a bîrnelor se făcea prin tăierea unor cepuri și bucele la amîndouă capetele bîrnelor transversale (după cum s-a constatat la palisada de la Șirioara, unde aceste bîrne au rămas carbonizate *in situ*). În urma unui puternic incendiu, straturile de pămînt din umplutura compartimentelor ardeau, conform principiului cupoarelor de ars cărămizi, uneori pînă la vitrifiere, primind o culoare cărămizie ori vișinie și formînd astfel un strat compact de arsură, a cărui grosime variază de la caz la caz. La fiecare palisadă s-au găsit calupuri mari de pămînt ars, pe care erau imprimate urmele bîrnelor sau loazbelor de lemn. Aceasta ni se pare explicația mai plauzibilă pentru a înțelege de ce stratul de pămînt ars este găsit întotdeauna într-o masă compactă și unitară. Astfel se poate explica și variabilitatea grosimii stratului ars, de la o cetate la alta sau chiar la aceeași palisadă precum și faptul că marginile stratului de arsură (spre deosebire de centrul lui care este constant cărămiziu) au o culoare portocalie, căci incendierea, mai ales la bază, nu a fost unitară. Explicația că acest strat de pămînt ars ar constitui „...un val de arsură care, pentru a-i da o consistență mai mare a fost incendiat în

Z. Hilczerowna, Die Frühmittelalterliche Besiedlung der Ober- und Mittelobra-
gebiete, in ArchPol, IX, 1967, p. 103 sqq.;

z. Hinczerowita, *Dac. Ant.* 1967, p. 103 sqq. gebiete, în *ArchPol*, IX, 1967, p. 328 sqq.;
17 Pentru cetatea de la Moreşti, cf. K. Horedt, în *SCIV*, III, 1952, p. 643 sqq.; idem, în *Materiale*, IV, 1953, p. 275 sqq.; V, 1954, p. 199 sqq.; VI, 1955, p. 83 sqq.; idem, *Die befestigte Ansiedlung von Moreşti und ihre frühgeschichtliche Bedeutung*, în *Dacia, N.S.*, I, 1957, p. 297 sqq. Cetatea de la Moigrad a fost cercetată în cadrul sănăierului Porolissum, cf. M. Rusu, *Enzyklopädisches Handbuch zur Vor- und Frühgeschichte Europas*, II, Praga, 1968 (s.v. Moigrad). Pentru Sirioara, cf. M. Rusu și St. Dănilă, *Cetatea feudală timpurie de la Sirioara* în *RevMuz* (sub tipar); cf. și M. Rusu, *Quelques remarques d'ordre archéologique et historique sur les places fortes transylvaines des IXe—XIIe siècles*, comunicare prezentată la VIIe Congrès International des sciences Pré- et Protohistoriques, Praha, 1966.

timpul construcției, formînd un bloc unitar de cărămidă¹⁸, nu ni se pare satisfăcătoare pentru că nu rezolvă o serie întreagă de amănunte sesizate în cursul cercetărilor efectuate la astfel de palisade. De altfel, acest strat de arsură nu este de loc consistent, ci dimpotrivă, deci el nu putea susține o construcție masivă din lemn, cum aveau palisadele amintite.

Şanțul de apărare corespunzător acestei palisade străpunge şanțul de apărare al fortificației anterioare și pătrunde cu circa un metru în stîncă nativă. El are o deschidere maximă de 9 m (pl. II, m 58–67), dar la bază lățimea este numai 3 m. Adâncimea maximă față de nivelul antic era de peste 4 m. După incendie a sănțului de apărare (pl. II, m 55–61), dar mai ales spre interior, căci scurs în sănțul de apărare (pl. II, m 23–43). Spre terenul prezintă o ușoară înclinare spre vîrful terasei (pl. II, m 23–43). Spre deosebire de valurile de pămînt anterioare, această palisadă a fost construită și pe celelalte două laturi ale incintei de formă aproximativ triunghiulară, după cum rezultă din secțiunile I b, I d și prelungirea casetei A (Pl. I și fig. 2 b). Pe aceste două laturi însă, deoarece pantele terasei erau abrupte, nu a mai fost necesară săparea unor sănțuri de apărare în fața palisadei (fig. 2 b). Stabilirea mai precisă a datei cînd a fost înălțată această palisadă este mai dificilă. Bazîndu-ne însă pe unele piese de metal: o brătară și un colier de bronz, un inel de argint, două vîrfuri de săgeți și probabil o zăbală¹⁹ (fig. 4/12, 18, 13, 2, 15 și 14), găsite sub stratul de arsură scurs după distrugerea palisadei spre interiorul incintei, se poate susține că palisada respectivă a fost în funcție în cursul sec. X și XI.

În stadiul actual al cercetărilor nu se poate stabili cu certitudine dacă gardul de stîlpi groși, a căror groapă străpunge straturile valului mai vechi de pămînt (pl. II, m 49), a constituit un element suplimentar de fortificare contemporan cu palisada sau reprezentă, împreună cu stîlpii așezăți în siruri în exteriorul sănțului de apărare (pl. II, m 69, 76 și 83), o nouă fază de construcție, ulterioră palisadei. Această din urmă ipoteză poate fi susținută prin faptul că stratul de arsură scurs în sănțul de apărare de la palisada incendiată nu a fost înregistrat și la fundul sănțului, ceea ce ar arăta mai degrabă că el a fost curățat și refolosit ulterior. Nu ar fi exclus ca imediat după distrugerea palisadei (probabil în anul 1068, după cum vom vedea mai jos), ungurii, înainte de a construi cetatea de comitat, să fi ridicat aici, provizoriu, o întăritură de lemn în genul acelora pe care le construiau în mod frecvent la marginile regatului arpadian²⁰.

¹⁸ K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV–XIII*, București, 1958, p. 55; idem, în *Materiale*, IV, 1957, p. 179. Pentru o prezentare mai complexă a problemei, cu bibliografia principală, cf. Gy. Nováki, *Zur Frage der sogenannten „Brandwälle“ in Ungarn*, în *ActaArchBp*, XVI, 1964, p. 99 sqq. Conservarea unor fortificații similare în condiții optime, și care nu au fost distruse de incendii, dovedește clar că incendierea nu s-a făcut intenționat, deci ea nu era o componentă a tehnicii de construcție. Pentru exemplificare, cf. E. Schuldt, *Slawische Burgen in Mecklenburg*, Schwerin, 1961, fig. 55–59 (Behren-Lübckin); V. Hrubý, *Staré Město*, 1965, p. 229 sqq.; M. Solle, *Stara Kourim*, 1966, p. 175; Z. Hilczerowna, op. cit., p. 113 sqq.; W. Hensel, *Die Slawen im Frühen Mittelalter*, Berlin, 1965, p. 292 sqq.; idem, în *AFSB*, XI/XII, 1963, p. 549 sqq.

¹⁹ Toate piesele enumerate au analogii bine datate în cursul sec. X și începutul sec. XI, vezi mai jos p. 177 sqq. Fragmentul de zăbală amintit a apărut în condiții stratigrafice neclare, dar probabil că el este contemporan cu palisada, după cum ar indica numeroasele analogii bine datate.

²⁰ Existența liniilor de întărituri (*indagines*) de tipul prisăcilor (*gyepű*) este confirmată în Transilvania, pe lîngă relatările cronicilor, și de documentele din sec. XIII, din anii 1222, 1252, 1271; cf. *Documente*, C, I, p. 183 nr. 130; II, p. 6 nr. 5 și p. 145 nr. 145. Larga răspîndire a prisăcilor (Polonia, Boemia, Saxonia, Silezia, Ungaria etc.) în sec. X–XIII ne arată că acest sistem de fortificare era silvănește: Prisaca, Posada, Poarta, Straja etc., Gyepű, Kapu, Or etc. ne indică uneori traseul acestor linii fortificate, ce constau mai ales din garduri de stîlpi

O altă palisadă (fig. 2 b), care din punct de vedere al tehnicii de construcție prezintă unele particularități ce o deosebesc substanțial de prima, a fost înregistrată la incinta a II-a, situată la circa 90 de m de prima incintă. Această palisadă, care în punctul respectiv era cea mai veche fortificație, desparte de asemenea vîrful terasei de restul platoului, fără să fi continuat pe celelalte laturi ale triunghiului, căci ea nu a fost înregistrată în secțiunile S. II/2 și S. II/3. Fiind situată la 5 m adâncime, sub un val de pămînt mai nou, observațiile stratigrafice nu sunt suficiente de concluzante pentru o reconstituire mai exactă a tehnicii de construcție folosită la ridicarea ei. La acestea se mai adaugă faptul că o bună parte din pămîntul ars, provenit de la incendierea palisadei, a fost nivelat cu ocazia construirii valului amintit și aruncat în propriul ei șanț de apărare. Din punct de vedere stratigrafic s-a constatat doar că la S. I, între m 128 și 136, peste humusul antic există un strat de pămînt ars, cărămiziu, mai gros sau mai subțire, iar între m 130 și 134 acest strat de arsură umple un șanț adânc de aproape 1 m. La marginea dinspre interiorul acestui șanț s-au găsit, între m 129 și 130, resturile carbonizate ale unor bîrne de lemn. Neavând suficiente elemente, inițial nu am înțeles tehnica de construcție a acestei palisade, dar, în urma analogiei sugestive cu palisada similară de la Staré Město²¹, această problemă a fost elucidată în parte. Se pare că și la Dăbica, în șanțul respectiv a fost înfipt parapetul de lemn al palisadei, în genul celui de la Staré Město. Spre deosebire de aceasta, la Dăbica, între parapetul format tot din stilpi groși înfiipți vertical unul lîngă altul și șanțul de apărare există o bermă lată de 5 m (pl. II, m 132—137). Șanțul de apărare, în formă de albie, și nu cu vîrful ascuțit, ca la prima palisadă, are o deschidere maximă de 9 m și o adâncime de numai 1,5 m față de nivelul antic (cf. pl. II, m 137—146). În fața șanțului au fost înfipte oblic două șiruri de pari, după cum rezultă din gropile lor înregistrate între m 146—148. Din punct de vedere stratigrafic, rezultă clar că bordeiul pomenit mai sus, înregistrat între m 118 și 123, este mai vechi decât palisada. Acest bordei, împreună cu două gropi rectangulare (dintre care una cu pereții arși) dezvelite în caseta B, pe baza materialului ceramic pot fi dateate în sec. IX. În schimb, bordeiul cu cuptor situat deasupra lui, între m 117 și 123 (cuptorul în dreptul m 118,70 și 120) se pare că este contemporan cu palisada, căci stratul de pămînt ce îl umple pornește chiar de la palisadă. În pămîntul lui de umplutură, lîngă cuptor, s-a găsit un pandantiv de bronz semilunar (fig. 4/4) care, pe bază de analogii, se datează în sec. IX—XI²². În caseta B, în humusul corespunzător nivelului de călcare al palisadei, s-a găsit o monedă de la regele ungur Petru I (1038—1041, 1044—1046) care arată că palisada era încă în funcție pe la mijlocul sec. XI. Contemporan cu palisada este și pintenul (fig. 4/9), găsit la același nivel²³. Deși palisada de la Staré Město a fost datată în sec. IX, iar pe baza analogiei cu aceasta ar trebui să opinăm pentru o datare similară,

groși înfiipți în pămînt unul lîngă altul și legați cu nuiele. Dintre lucrările care tratează această problemă amintim: J. Karácsonyi, în *Századok*, 1901, p. 1039 sqq.; K. Tagányi în *ÜngJb*, I, 1921, p. 105 sqq.; C. Popa—Lisseanu, în *BulMuzMil*, I, 1937, p. 24 sqq.; K. Schünemann, în *UngJb*, XVIII, 1937, p. 41 sqq.; K. Horedt, *Contribuții*, p. 190 sqq.

²¹ V. Hrubý, *Staré Město*, 1965, p. 220 sqq., fig. 70.

²² L. Réthy, în *ArchÉrt*, 1898, p. 128 sqq., pl. III/6; J. Poulik, *Staroslovanska Morava*, Praha, 1948, p. 172 sqq., pl. XLI/8—9 (asemănarea cu cerceii în formă de lunulă este izbitoare, cf. pl. LXXI/3); V. Hrubý, *Staré Město*, 1955, p. 353 sqq., pl. 34/5 și 75/1; B. Mikes, în *FolArch*, 1956, p. 124, fig. 33; A. Kralovánszky, în *ArchÉrt*, 1959, p. 76 sqq. (tipologie, datare și arie de răspîndire); K. Benda, în *Grossmähren*, Mainz, 1966, p. 59 sqq., fig. 59. Derivarea și folosirea paralela a acestor pandantine semilunare cu cercei de același tip este evidentă. Pentru aria de răspîndire a acestora din urmă, cf. B. Dostal, în *Magna Moravia*, 1965, p. 389 sqq., harta 4.

²³ Pentru datarea acestor pinteni, cf. A. Nadolski, *Studia nad uzbrojeniem Polskim w X, XI, XII wieku*, Lodz, 1954, p. 80 sqq., pl. XXVII; H. Hilczerowna, *Ostrogi Polskie z X—XIII wieku*, Poznan, 1956, p. 34 sqq., pl. III.

observațiile înregistrate la Dăbica și datele pe care le avem pînă acum nu îngăduie o datare mai timpurie de sec. X. Faptul nu constituie însă vreo inadvertență cu privire la datarea celor două așezări întărite, deoarece asemenea obiecte au circulat multă vreme, au fost transmise din generație în generație, și pentru valoarea lor întrinsecă. Data cînd au fost incendiate cele două palisade de la Dăbica nu poate fi încă stabilită cu certitudine, dar probabil poate fi pusă în legătură cu evenimentele petrecute în anul 1068 și cei ulteriori, cînd luptele dintre maghiari, care se străduiau să cucerească Transilvania, pe de o parte, și pecenegi și cumani, pe de altă parte, se țin lanț. În aceste imprejurări au fost incendiate și fortificațiile de la Moigrad și Șirioara²⁴. În sprijinul acestei ipoteze pledează și faptul că șanțul de apărare corespunzător palisadei de la incinta a II-a a fost umplut curind după distrugerea acesteia cu pămîntul ars, căci straturile succeseive de pămînt negru și cărămiziu ce umplu șanțul arată clar că ele provin de la palisada nivelată, în vederea construirii noului val de pămînt.

A treia etapă de fortificare, la care se folosește și o nouă tehnică de construcție, începe cu ridicarea unui val de pămînt puternic, ce va înconjura amîndouă incintele (fig. 2 c). Această nouă fortificație, adaptîndu-se terenului, are o formă aproxiimativ triunghiulară, cu unghurile rotunjite. Diametrul longitudinal este de 150 m, iar baza de aproape 70 m. Cu ocazia construirii noului val de pămînt, pe porțiunile unde trecea traseul lui, fortificațiile anterioare au fost nivelate, iar pe laturile dinspre panta terasei terenul a fost alveolat, uneori pînă la stînga nativă, pentru a se crea o temelie cît mai stabilă construcției. Noul și puternicul val de pămînt, care în unele locuri s-a mai păstrat pe o înălțime de peste 5 m, era imblânit pe amîndouă fețele cu birne de lemn aşezate orizontal, iar acești pereti exteriori au fost legați prin birne transversale, dispuse în șiruri, la intervale de circa 1 m, și care se înalță de la bază pînă în sus. Scheletul de lemn ce susținea valul de pămînt, care în prealabil fusese bătut cu maiul, poate fi reconstituit cu ușurință, întrucît grinziile putrezite pot fi sesizate peste tot în cursul săpăturilor. Menționăm că la incinta I-a, în pămîntul de umplutură al valului, s-a găsit o brătară de sîrmă răsucită și un inel de tîmplă cu capul în formă de S, care tipologic se datează cu precădere în sec. XI, dar ele continuă să fie folosite și la începutul sec. XII²⁵.

Săparea unui șanț de apărare în fața valului a fost necesară numai pe latura de sud, cea mai vulnerabilă, căci la celelalte laturi, din cauza pantelor abrupte,

²⁴ *Chronicon Pictum Vindobonense*, cap. LV.

²⁵ Inelele de tîmplă și brătările răsucite sunt frecvente în cimitirele transilvânenne în sec. X—XII. Cf. D. Popescu, în *Materiale*, II, 1956, p. 124 sqq. și 146 sqq.; K. Horedt, *Untersuchungen*, p. 49 sqq. Pentru tipologia, datarea, răspîndirea și atribuirea etnică a acestora, cf. Z. Vana, în *SlovArch*, II, 1954, p. 56 sqq.; Agnes Cs. Sós, în *SlavAnt*, X, 1963, 302 sqq. (unde se discută și părerile cercetătorilor maghiari: G. Fehér, A. Kralovánszky, B. Szöke și Gy. Török); W. Hensel, *Die Slawen*, 1965, p. 153, fig. 87; A. Milcev, în *SlavAnt*, XIII, 1966, p. 332 sqq.; H. Rempel, *Reihengräberfriedhöfe des 8. bis 11. Jahrhunderts*, Berlin, 1966, p. 44 sqq. și p. 66 sqq., fig. 7—9. Datarea cu precădere a acestor podoabe în sec. VIII—XI, dar mai ales vasta lor arie de răspîndire arată că ele au fost folosite paralel de diferite populații (slavi, avari, germani, români, bulgari, unguri, pecenegi etc.). Din hărțile de răspîndire ale acestor podoabe rezultă însă clar că purtătorii principali ai acestor podoabe au fost slavii, dar prototipul a fost preluat și de ei de la alte populații. Preferința pentru purtarea acestor inele de tîmplă era o consecință firească a modei vremii, care s-a impus la diferite populații contemporane, demonstrând astfel cît de dificilă este atribuirea etnică mai nuanțată a anumitor produse de largă circulație. Inelele de tîmplă fiind ușor de executat, se pare că au fost lucrate cu precădere de meșteri ambulanți, ceea ce ar explica larga lor răspîndire, precum și preferința în anumite zone pentru anumite tipuri, la o dată oarecare, fapt care a îngăduit, ca și pentru alte produse, stabilirea unor serii tipologice și cronologice mai nuanțate. Exemplarul de la Dăbica se situează în timp spre sfîrșitul seriei evolutive.

ca și la fortificațiile anterioare, un astfel de obstacol nu mai era necesar. Între val și șanțul de apărare, la S. I, pe latura de sud, s-a înregistrat o bermă lată de 7 m ce a fost podită cu loazbe de lemn, după cum rezultă din urmele putrezite păstrate (pl. II, m 139—146). Berma era așezată în bună parte exact peste șanțul de apărare al palisadei mai vechi. Pe laturile fără șanț de apărare berma este mai îngustă, iar lățimea ei variază între 3 și 4 m. După cum reiese din secțiunile II/2 și II/3, pe aceste laturi valul de pămînt era mai puțin înalt decât cel de pe latura de sud, deoarece el s-a păstrat pe o înălțime ce variază între 2 și 3 m. Acest fapt, ca și alte observații stratigrafice ori tehnice, ar pleda în favoarea ipotezei că au existat două faze de construcție la această fortificație. Faza inițială, care împrejmua integral cele două incinte (I și II); apoi o reinălțare a laturei de sud, care probabil suferise în urma unui atac ce a distrus în parte fortificația din acest punct și care a prilejuit o refacere integrală a porțiunii respective. Cu această ocazie s-a largit mult șanțul de apărare, care atinge astfel 30 m lățime și ajunge în adâncime pînă la stînca nativă situată la 3 m față de bermă. Probabil aşa se explică și diferența de lățime a bermei de pe latura de sud față de berma de pe celelalte două laturi. Cu pămîntul de diferite culori și nisipul scos din acest șanț de apărare s-a reinălțat, peste valul inițial, un altul mult mai puternic care era și el îmblănît cu grinzi de lemn. În pietrișul din acest val s-a găsit o monedă de la regele ungur Coloman Cărturarul (1095—1114), pierdută foarte probabil cu ocazia acestei renovări a fortificației. Poarta prin care se intra în cetate era situată pe latura de nord, la punctul unde șanțurile de apărare ale primelor fortificații de la incinta I se întîlnneau cu panta terasei. Construirea unei porți flancată de turnuri de lemn ce au fost incendiate (după cum rezultă din stratul de arsură), peste șanțurile de apărare mai vechi, care la acea dată nu mai erau în funcțiune, fiind în bună parte astupate, pare bizară la prima vedere și greu de explicat. Întrucât cercetările la această poartă sănătă abia la început, ne mulțumim doar să semnalăm prezența ei, fără a putea preciza dacă ea a fost construită în același timp cu întreaga fortificație sau numai la data cînd a fost reinălțat valul de pietriș de pe latura de sud. O analogie apropiată ca tip și contemporană pentru acest fel de poartă poate fi amintită cea de la cetatea Arkona²⁶ (Germania).

Data cînd a fost distrus valul reinălțat pe timpul lui Coloman nu poate fi precizată cu certitudine. S-a constatat doar că, după ce valul nu mai era în funcție și o bună parte din el se scursește în șanțul de apărare, peste acest strat scurs din val s-au construit două cuptoare din piatră, neobișnuite de mari, cu diametrul de peste 2 m (fig. 9). În jurul acestora sau chiar pe vatra lor s-au găsit fragmente ceramice care se datează cu precădere spre sfîrșitul sec. XII. Aceeași datare o prezintă și un pinten (fig. 4/6) găsit în apropierea primului cupor²⁷. O prelungire a funcționării acestei fortificații pînă la năvălirea tătarilor din 1241 probabil că această fortificație din lemn și pămînt a fost reședința inițială a fostului comitat Dăbîca, pomenit în documente abia la 1164.

Cea de a patra etapă importantă de construcție de la Dăbîca constă din ridicarea unei curtine din piatră, cu un zid impunător, a cărui temelie este înfiptă, aproape pe întreg traseul incintelor I și II, în valul de pămînt cu bîrne putrezite din fază precedentă, astfel că forma și dimensiunile curtinei respective rămîn aproape identice cu cele ale fortificației de pămînt anterioare. Verificîndu-se prin trei secțiuni zidul de curtină de la incinta a III-a și dezvelindu-se zidul de la

²⁶ W. Petzsch—G. Martiny, în PZ, 21, 1930, p. 237 sqq., fig. 5, 16. Pentru diferitele tipuri de porți de cetăți, cf. R. v. Uslar, Studien, 1964, p. 207 sqq.

²⁷ J. Szendrei, *Ungarische Kriegsgeschichtliche Denkmäler*, Budapest, 1896, p. 64 nr. 154, p. 74 nr. 192 și p. 76; A. Nadolski, op. cit., p. 83, pl. XXXVII; W. Kocka-E. Ostrowska, în *Studia Mat. Sprow.*, III, 1955, p. 271 sqq., pl. 77 a; Z. Hilczeowna, *Ostrogi*, 1956, p. 58 sqq., pl. VII.

incintele I și II, pe o porțiune de aproape 300 m, s-au constatat două faze principale de construcție, precum și diferite reparații, adăugiri sau suprapunerile de ziduri ce se eșalonează cu precădere în sec. XIII—XIV.

Deși în stadiul actual al cercetărilor este încă greu de a preciza cu suficientă claritate data cînd a început construirea primei fortificații cu ziduri de piatră, vom încerca, pe baza materialului arheologic recoltat pînă acum, precum și a observațiilor stratigrafice înregistrate, să reconstituim sub formă de ipoteză de lucru principalele etape de construcție ale incintelor de piatră. Probabil că cea mai veche fază a început cu ridicarea unui turn patrulater, plasat la vîrful terasei incintei I. Cercetările efectuate la acest punct sănt abia la început, dar pînă în prezent s-a putut stabili că aici zidul este cel mai bine conservat, păstrîndu-se pe o adâncime ce depășește 2 m. Au fost înregistrate două din laturile acestui turn, iar la cea de a treia zidul a fost scos încă din vechime, păstrîndu-se doar șanțul lui de temelie ce a fost umplut cu moloz. Probabil contemporan cu acest turn a fost construit și primul zid ce leagă laturile de est și vest ale primei incinte, constituind, împreună cu turnul amintit, o mică fortăreață (citadelă) (cf. pl. I și fig. 2 d). Acest zid al citadelei nu se leagă organic de zidurile ce formează laturile de est și vest ale primei incinte, indicînd că el a fost construit foarte probabil ulterior. Materialul ceramic aflat pe nivelul de călcare corespunzător acestui zid poate fi datat cu precădere în sec. XIII. Precizarea mai concretă a timpului construirii zidului de piatră este doar ipotecă în stadiul actual al cunoștințelor. Pare probabil că turnul patrulater de pe vîrful terasei să fie din prima jumătate a sec. XIII, servind ca turn de observație. Să poate din aceeași vreme să fie și partea cea mai veche a zidului însuși. Distrugerea acestora cu prilejul marii invaziei tătaro-mongole din 1241 și primejdia repetării ei, în a doua jumătate a sec. al XIII-lea, a impus refacerea zidurilor distruse și ridicarea altora. Probabil că la sfîrșitul acestui secol zidul a fost distrus, fie de o nouă invazie tătară (1285), fie în timpul unor lupte dintre feudali, asa cum s-a întîmplat și cu alte cetăți transilvane. Peste molozul provenit de la dărîmarea zidului se află un nou strat de cultură, care corespunde noului zid, construit în parte peste temelia zidului amintit (fig. 10 a). Datarea ceramicii aflate în acest nivel s-a făcut pe baza identității ei cu cea găsită împreună cu un frisac austriac, stanțat pe o singură parte, aflat la turnul de lemn cu baza din piatră, din caseta A. Oricît am prelungi perioada de circulație a acestei monede, nu credem că s-ar putea depăși sfîrșitul sec. XIII, astfel că am avea un punct de reper cronologic suficient de sigur. Zidul acesta este construit în aceeași tehnică ca și a celorlalte ziduri ale incintei. Fetele zidului sănt formate din blocuri fasonate, legate cu var stins pe loc, iar emplectonul este alcătuit din pietre sfărîmate și nisip. Menționăm în mod special că la acest zid, pe lîngă cîteva blocuri cu semnele meșterilor pietrari, s-a găsit un bloc spart dintr-unul mai mare, pe care este săpată o cruce formată din patru triunghiuri unite într-un punct (fig. 10 b). Probabil că acest bloc, dimpreună cu altele similare, cioplite din aceeași piatră, provine de la o biserică mai veche (eventual sec. X sau XI), dărîmată în momentul cînd a început construirea temeliei acestui zid (sec. XIII). Lățimea zidului este de numai 3,20 m, în comparație cu alte porțiuni ale zidului de incintă care ating în unele părți o lățime de 4,5 m. Deși s-a săpat pînă la —2,5 m, încă nu s-a atins baza temeliei zidului, urmînd ca cercetările în acest punct să continue. Zidul mai nou, înălțat în bună parte, aşa cum am mai amintit, peste temelia zidului mai vechi este construit probabil la sfîrșitul sec. XIII sau începutul sec. XIV, într-o tehnică diferită. Blocurile sănt legate cu un mortar de proastă calitate, iar emplectonul a rămas același, adică pietre sfărîmate și nisip. Zidul de pe latura de est de la spre interiorul cetății, pe o porțiune de circa 40 m, cu o nouă față, formată tot din blocuri fasonate, legate cu var stins pe loc, lărgindu-se astfel grosimea inițială a zidului; încît zidul are acum o lățime de 4,30—4,50 m (pl. I și fig. 11). Menționăm că mai ales la noua față a acestui zid, formată din blocuri fasonate, cioplite dintr-un tuf vulcanic s-au găsit cîteva blocuri ce au „șanțuri-babe” în care se

fixau capetele unor bîrne de lemn ce legau blocurile între ele. Trebuie însă precizat că blocurile cu „șanțuri-babe“ nu erau așezate în poziții funcționale, ci au fost refoosite de la o altă construcție mult mai veche, probabil o cetate dacică, aflată undeva în apropiere, care la acea dată fiind în ruine a fost demolată, iar blocurile respective reutilizate în zidul feudal, bine înțeles fără a mai avea rolul lor inițial. Astfel de blocuri cu „șanțuri-babe“ au mai fost găsite și în alte părți ale zidului de incintă, precum și la temelia unei biserici din sec. X, dovedind că ruinele cetății dacice fuseseră folosite ca material de construcție gata fasonat, în diferite perioade. Menționăm că tuful vulcanic din care sunt cioplite blocurile respective se află pe valea Lonei numai într-un singur punct, situat la vest de comuna Pîglișa, unde și astăzi cariera este folosită pentru cioplirea pietrelor cu care se căptușesc fintinile sau pentru pietrele de rișniță.

Zidul, construit în aceeași tehnică, continuă pe latura de est, fără ca la punctul unde cotește brusc spre sud să fi avut un turn de apărare, așa cum era de așteptat. În acest punct zidul descrie un arc perfect, iar lățimea lui crește treptat, astfel că ea variază între 4 și 4,5 m. La latura de sud, pe o porțiune de circa 20 m, temelia zidului a fost scoasă complet, dar mai departe ea continuă fără intrerupere. Deoarece s-a urmărit cu precădere numai ductul zidului de incintă, fără să se fi săpat și porțiunile cu nivelul de călcare contemporan cu perioada lui de folosire, materialul arheologic, în special ceramica aflată în molozul provenit de la dărîmarea zidului, este nesemnificativ pentru datare, căci el constă doar din fragmente ceramice nespecifice, aparținînd diferitelor perioade atestate aici (neolitică, epoca bronzului etc.). Zidul de pe latura de vest a incintei a II-a a fost dezvelit numai parțial. Aici s-a constatat că el traversează și șanțurile fortificațiilor mai vechi de la incinta I-a, dar pînă la dezvelirea lui integrală nu se poate preciza decît că a fost construit în aceeași tehnică ca și zidurile amintite mai sus. Menționăm că în cea mai mare parte, paralel cu dezvelirea zidurilor, s-a făcut consolidarea lor cu mortar și ciment, păstrîndu-se, atît cît a fost posibil, toate pietrele în poziția lor *in situ*, pentru a fi conservate cît mai apropiat de condițiile în care au fost descoperite.

Asupra amănuntelor tehnicii de construcție și a datării zidului de la incinta a III-a nu ne putem încă pronunța, deoarece, deși a fost de trei ori secționat (S. I, S. III/2 și S. III/3), observațiile sănt îngreunate de faptul că zidul și temelia lui fuseseră sistematic scoase. S-a constatat doar că șanțul în care s-a înfipt temelia zidului, umplut acum cu moloz și mortar, are o lățime ce variază între 3 și 3,5 m și că pe o anumită porțiune el străpunge valul de pămînt din prima etapă de construcție, fără a urmări însă exact creasta acestuia, deoarece la acea dată el era deja aplatizat. Nici sporadicele fragmente ceramice din sec. XIII—XIV găsite în secțiunile amintite nu ajută mai concret la datarea lui. Spre deosebire însă de zidurile de la incintele I și II, blocurile de piatră ale acestui zid au fost legate cu un mortar de o calitate relativ bună, lipsind, după cît se pare, empletonul format din pietre sfărîmate și nisip. Faptul că zidul este mai îngust, la care se adaugă observația că foarte probabil întreg zidul a fost legat cu mortar, ar pleda pentru o datare mai recentă, pe care nu o putem delimita încă mai precis.

Fără îndoială că turnul de lemn cu baza pătrată, din pietre uneori fasonate, descoperit în caseta A de la incinta I este contemporan cu una dintre fazele curtinei de piatră. Datarea lui în cursul sec. XIII este asigurată de frisacul austriac amintit mai sus, precum și de ceramica aflată în jurul unei vetre, situată la circa 1,5 m în afara turnului.

În nivelele corespunzătoare fortificației de piatră s-au găsit numeroase fragmente ceramice, lucrate mai ales la roată rapidă, dintre care amintim în mod special cîteva executate dintr-o pastă fină și pictate cu o culoare vișinie; altele cenușii, stampilate cu diferite motive. Această ceramică a aparținut foarte probabil oaspețiilor (*hospites*) pomeniți în documentele de la mijlocul și sfîrșitul sec. XIII, din imprejurimi. Se pare că această ceramică a fost importată, deoarece imitațiile lo-

cale se disting net din punct de vedere calitativ, de cele de import²⁸. În nivelul aparținător secolelor XIV—XV s-au găsit, atât la incinta I-a, cît și la incinta a II-a, pe lîngă o ceramică specifică acestei vremi (fig. 7), și piese de metal: o țesală, o secure, potcoave, pînteni cu roți etc.²⁹, care asigură datarea acestui nivel în secolele XIV—XV (fig. 8/1—4,7).

Probabil că funcționarea incintelor de piatră începează în cursul sec. XV, deoarece pînă în prezent nu s-au găsit urme arheologice în interiorul cetății de piatră care să confirme o prelungire sau o folosire a ei în secolele următoare.

Așezarea, cimitirele și bisericile contemporane cetății. Față de impunătorul complex fortificat de la Dăbîca, cercetările arheologice efectuate pînă acum reprezintă doar un început, care încă nu a reușit să acopere nici măcar prin simple sondaje de verificare toate obiectivele corespunzătoare diferitelor etape și faze de fortificare înregistrate aici. Avînd în vedere specificul acestor săpături, acela de orientare și verificare stratigrafică ori cronologică a diferitelor etape pe care le-a parcurs în timp această cetate, este firesc ca o prezentare, chiar preliminară, a cercetărilor efectuate pînă în prezent să fie încă lacunară și provizorie. Săpăturile viitoare vor aduce, după cum nădăjduim, completări substantiale la înțelegerea mai complexă a evenimentelor istorice desfășurate aici de-a lungul veacurilor. Făcînd abstracție de așezările și urmele de locuire mai intense ori sporadice din epociile precedente, vom prezenta pe scurt cîteva dintre obiectivele contemporane cetății feudale.

Urmele de locuire corespunzătoare primei etape de fortificare de la Dăbîca sunt răzlețite pe o suprafață considerabilă, ilustrînd o viețuire intensă în acea vreme. Am amintit în treacăt vatrele de foc de pe drumul de rond corespunzător celei de a doua faze de fortificare de la incinta I-a împreună cu nivelul ei de călcare, precum și bordeiul cu cuptor de la incinta a II-a ori complexul de prelucrare a fierului de la incinta a III-a. Urmele cele mai intense de locuire corespunzătoare acestei etape le găsim cu precădere pe întinsa suprafață ce corespunde incintei a IV-a. Aici, în secțiunile IV/1 și IV/2 ori a casetelor corespunzătoare lor s-au dezvelit gropi de provizii și locuințe care, pînă acum, se dovedesc a fi de trei tipuri: semibordeie ușor adîncite în pămînt; locuințe de suprafață cu pereții din grinzi de lemn, ale căror tălpigi sunt înfipte în lutul galben; locuințe de suprafață ai căror pereți din lemn se sprijină pe lespezi de piatră așezate din loc în loc. O astfel de locuință, cu două încăperi, cu laturile de 8×8 m, deci 64 m^2 , și un pridvor pe latura de est, a fost ridicată, suprapunîndu-se peste un bordei și o locuință cu tălpigile înfipte în lutul galben, indicîndu-ne astfel succesiunea lor în timp. Această din urmă locuință, prin dimensiunile ei și bogatul inventar arheologic descoperit, se poate presupune că aparținea unui membru mai înstărit al obștii, poate chiar unui jude sau cneaz. Menționăm că toate locuințele au fost mistuite de foc, după cum rezultă din bîrnele carbonizate păstrate *in situ* și din pietrele înroșite³⁰. Inventarul arheologic descoperit în aceste locuințe constă

²⁸ A. Brackmann — W. Unverzagt, *Zantoch. Eine Burg im deutschen Osten*, Leipzig, 1936, p. 115 sqq., fig. 28; M. D. Matei, *Die graue Keramik von Suceava und Einige archäologische Probleme des 14. und 15. Jahrhunderts in der Moldau*, în *Dacia*, N.S., 1962, p. 357 sqq.; L. Chițescu, în *SCIV*, XV, 1964, p. 421 sqq.; idem, în *Dacia*, N.S., 1966, p. 301; K. Reichertova, în *Arch. Stud. Mat.*, III, Praha, 1965, p. 4 sqq.; V. Pintea, în *ActaMN*, IV, p. 533 sqq.

²⁹ J. Szendrei, *op. cit.*, p. 186 nr. 535, p. 204 nr. 594, p. 232 nr. 725; A. Brackmann — W. Unverzagt, *op. cit.*, p. 117, fig. 29/17 și p. 121, fig. 34/4; H. Henja, în *PA*, LIII, 2, 1962, p. 455 sqq.; B. Polla, *Stredoveka zaniknutá osada na Spisi (Žaluzány)*, Bratislava, 1962, p. 122 sqq.; V. Pintea, *op. cit.*, p. 536, fig. 9.

³⁰ Folosirea concomitentă a bordeielor și a locuințelor de suprafață în aceeași așezare este întîlnită și în alte locuri, cf. W. Krämer, *Die frühmittelalterliche Siedlung von Bürgheim in Schwaben*, în *Bayerische Vorgeschichtsblätter*, 18/19, 1952, p. 200 sqq., pl. 25—26 (datată cu monedă de la Carol cel Mare); V. Hrubý, *Staré Město*, 1965, p. 118 sqq.; H. Preidl, *op. cit.*, III, 1966, p. 7 sqq. Pentru diferite

dintr-o ceramică lucrată la roată rapidă într-o tehnică superioară (amintim în mod special fragmente ceramice smâlțuite, importate din imperiul bizantin) (fig. 6), căldărușe de lemn cu cercurile și minerele de fier (fig. 5/6), cuțite (fig. 5/3), pînjeni din fier placați cu foile de aur, de tip carolingian (fig. 5/4—5), gardă de la o spadă cu două tăișuri (fig. 5/7), o cruce bizantină din bronz (fig. 5/1) etc. Deoarece asupra acestor obiecte vom mai reveni, amintim doar că ele asigură datarea acestei așezări în sec. IX—X, deci contemporană cu prima etapă de construire a cetății, din perioada voievodatelor româno-slave.

Intr-un alt punct, situat la circa 200 m spre est, cu ocazia dezvelirii unui cimitir de tip Bjelo-Brdo, datat cu monede în sec. XI—XII (pl. I/C 1, C 2, C 3), s-a constatat că mormintele se suprapun peste vître ori locuințe mai vechi, din sec. IX—X.

La al treilea punct (grădina lui Al. Tămaș), situat în colțul de sud-est al incintei a IV-a, la circa 300 m de primul punct și 200 m de al doilea punct (S. 1, S. 2 și casetele A—C) s-au descoperit bordeie și un cuptor de lespezi de piatră care, pe baza materialului ceramic (pl. IV/10, 27), pot fi datează în sec. VIII—IX. Peste unele dintre aceste locuințe se suprapun două biserici, dintre care ultima este datată pe bază de opt monede de la Ladislau I la sfîrșitul sec. XI.

Urmele de locuire și bordeiele corespunzătoare palisadelor din sec. X—XI au fost semnalate deja la cele trei incinte (I, II, III), dar încă nu se poate preciza cît se extind aceste urme de locuire și la incinta a IV-a.

Întrucît săpăturile la bisericile descoperite în grădina lui Al. Tămaș sunt abia la început, iar datele obținute pînă în prezent nu sunt încă suficient de concluđente, nu ne putem pronunța mai concret asupra lor, mai ales că ele se înscriu printre cele mai vechi biserici din Transilvania. Biserică cea mai veche are atît altarul ($2,80 \times 3$ m), cît și nava ($4,20 \times 4,50$ m) aproape patrate, cu pilăstri corespunzători arcadei altarului³¹. Grosimea zidurilor (0,80—1 m) și mortarul de bună calitate pledează pentru o construcție în întregime din piatră, deși nu trebuie exclusă ipoteza că atît altarul, cît și nava ar fi putut să fie ridicate de la o anumită înălțime în sus din lemn. Planul patrat al navei și al altarului derivă însă, foarte probabil, din planul bisericilor de lemn mai vechi³². Datarea ei este asigurată de două observații stratigrafice clare: a) suprapunerea zidurilor acestei biserici peste morminte mai vechi, dar fără inventar sau cu inventar nespecific³³ și b) descoperirea a opt monede de la Ladislau I (1077—1095) în stratul de humus situat peste dărîmăturile provenite de la biserică respectivă³⁴. Deci ea trebuie să-și fi încheiat existența pe la mijlocul secolului XI, dar data cînd a fost construită nu poate fi încă precizată. Se poate socoti, aşadar, această biserică din timpul primei așezări

tipuri de bordeie, cf. J. Kudřnač, *Die slawischen eingetiefsten Wohnstätten*, în *Origine et débuts des Slaves*, VI, 1966, p. 197 sqq.; E. Comșa, în *Dinogetia*, I, București, 1967, p. 30 sqq.; E. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, București, 1967, p. 19 sqq.

³¹ Pentru planuri similare de biserici, cf. J. Cibulka, *Velkomoravsky kostel v Madré u Velehradu*, Praha, 1968, p. 69 sqq., fig. 47, 52, 55, 57/8, 19, 20, 30 etc.; V. Richter, *Die Anfänge der grossmährischen Architektur*, în *Magna Moravia*, Praha, 1965, p. 121 sqq., pl. IX/1, 3.

³² V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, București, 1959, p. 70 sqq.; idem, *Arhitectura și sculptura romanică în Pannonia medievală*, București, 1956, p. 104 sqq.; idem, *Contribuție la studiul tipologiei bisericilor de lemn din Țările Române*, în *AIIC*, III, 1960, p. 27 sqq.

³³ La mormîntul 47, de pildă, s-au găsit inele de buclă din sîrmă simplă, cu capetele distanțate, ce se datează cu precădere în sec. VIII—XI. Pentru aria lor de răspîndire, cf. W. Hensel, *Die Slawen*, p. 153, fig. 88.

³⁴ Menționăm că monedele nu provin de la eventuale morminte răvășite, căci în zona aceasta mormintele sunt nederanjate, fiind anterioare bisericii și stratului de dărîmături provenit de la demolarea ei. Stratul de humus în care s-au găsit monedele amintite corespunde nivelului de călcare a celei de a două biserici și ele ar putea indica data eventuală (sfîrșitul sec. XI — începutul sec. XII) cînd a început ridicarea bisericii cu naos și pronaos.

fortificate, o biserică voievodală, ceea ce ar explica și construirea ei din piatră, în întregime sau în mare parte.

Odată cu construirea cetății de comitat (sec. XI), după cum era și firesc, așezarea contemporană cu ea a fost mutată dincolo de pîrîul Branistei, avînd ca nucleu biserica de la punctul numit „Boldigă”, situat la circa 1,5 km de cetate. Această așezare, care va deveni satul feudal, pomenit pentru prima dată în documente abia la 1279, nu a fost încă cercetată.

La punctul numit „Boldigă” s-au descoperit trei biserici suprapuse. De la cea mai veche (C), s-a dezvelit doar fața unui zid, care ar putea fi eventual zidul nordic al altarului, dar el ar putea fi tot așa și zidul unei cripte a bisericii mai noi (B). Existența aici a unei biserici din sec. X ar fi indicată de un cercel, specific acestui veac, descoperit lîngă un mormînt răvășit de zidul sacristiei bisericii celei mai recente (A). De la biserica B s-au dezvelit doar două ziduri (nordic și estic) ale altarului dreptunghiular (circa 5×4 m). În mortarul (amestecat cu cărămîdă pisată) zidului de nord al acestui altar s-a găsit o monedă de bronz bizantină, schifată, din sec. XI, ceea ce arată că spre sfîrșitul acestui veac trebuie să fi început construirea acestei biserici. Menționăm că zidurile altarului sunt formate din blocuri refulosite, provenind probabil de la o biserică mai veche (C)³⁵. Nava acestei biserici nu a fost încă dezvelită, căci ea se află sub pavajul din leșpezi de piatră corespunzător bisericii A. Probabil că biserica a dăruit pînă în secolul XIII, fiind contemporană cu arhidiacoul Ioan pomenit în 1213³⁶.

Din aceeași vreme este și a doua biserică (tot B) din grădina lui Al. Tămas. Ea are naosul de 10×7 m și pronaosul de 5×4 m. Altarul ei nu a fost încă dezvelit. Temeliile zidurilor acestei biserici au fost scoase aproape integral, păstrându-se doar sănțurile acestora, care ne indică numai cu aproximație grosimea zidurilor. Astfel, zidurile naosului aveau circa 0,90 m, iar ale pronaosului circa 70 cm grosime. Construirea ei, după dărîmarea primei biserici, la sfîrșitul sec. XI, eventual la începutul sec. XII, este dovedită de monedele de la Ladislau I amintite mai sus, aflate la nivelul ei de călcare. Se pare că în cursul sec. XIII plafonul ei, ce era pictat cu o frescă în culori variate și de bună calitate, s-a prăbușit, după cum ar indica-o cîteva fragmente ceramice aflate peste dărîmăturile sale³⁷. Cînd ea a fost reparată, deoarece peste dărîmăturile plafonului prăbușit s-a depus pe întreaga suprafață a naosului un strat de lut brun, gros de 10–15 cm, iar pe acest strat s-au găsit cîteva blocuri de la o ogivă adusă probabil de la o altă biserică, specifice sec. XIV–XV. Cimitirul corespunzător acestei biserici a fost înregistrat în partea de est a ei. Pe baza inventarului și a monedelor descoperite pînă acum la morminte (57 pînă în prezent) se poate preciza că el a fost folosit pînă la începutul sec. XIII. Alături de această biserică, și parțial peste cimitirul amintit, s-au aflat blocurile de piatră (tălpigile) probabil ale unei biserici de lemn, ale cărei dimensiuni și durată în timp urmează să fie precizate de cercetările viitoare.

Satul feudal contemporan cu incintele curtinei de piatră, după cum am mai spus, nu a fost încă cercetat. În schimb, biserică a două (B) și eventual biserică de lemn din grădina lui Al. Tămas, dar mai ales biserică A de la „Boldigă” au fost contemporane cu această ultimă fază de fortificare de la Dăbîca. Data cînd a început construirea bisericii-sală de la „Boldigă” nu poate fi stabilită cu certitudine. Ea este impunătoare ca dimensiuni, avînd nava de 12×8 m, altarul de $6,5 \times 5,5$ m

³⁵ Atragem atenția asupra unui bloc fasonat, pe care este incizat bustul unui om și draperia hainei. Blocul respectiv ar putea să provină de la o piatră de mormînt.

³⁶ Unele dintre mormîntele aflate în afara bisericii A erau contemporane cu această biserică (B), după cum o arată moneda de la Ștefan III (1162–1172) găsită, din păcate, printre mormînte răvășite de înmormîntările mai noi.

³⁷ O studiere mai atentă a acestor fresce ar putea contribui la o datare mai certă a bisericii, deoarece pentru planul ei nu cunoaștem o analogie perfectă, deosebindu-se de bisericile mai vechi din Cehoslovacia (cf. V. Richter, op. cit., pl. I/3; III/13 și IV/16) ori de cele mai noi, de influență bizantină, cf. V. Vătanianu, *Istoria artei feudale*, p. 134 sqq.

și sacristia de $5,5 \times 3,5$ m. Bazindu-ne pe planul specific pe care-l prezintă, precum și pe cîteva piese arhitectonice românice tîrzii, pare posibil ca ea să fi fost înălțată spre sfîrșitul sec. XIII³⁸. Această biserică a fost de mai multe ori reparată, după cum arată unele piese arhitectonice gotice incadrate în zid ori refolosite ca pardoseală la pavaj, dar mai ales astuparea portalului de vest cu un zid construit în grabă. Contemporane cu biserică sunt eventual numai mormintele date cu monede de la Carol Robert (1310—1342), iar cele date cu monede din sec. XVI ar indica data căderii ei în ruină, deoarece molozul provenit de la această ultimă demolare se află peste nivelul de săpare al gropilor de morminte.

Incadrarea tipologică și cronologică a materialului arheologic. Din excepțional de bogatul material arheologic recoltat cu ocazia cercetărilor la fortificație, așezări, cimitire și biserici, am selectat doar cîteva piese mai caracteristice, ce ilustrează principalele jaloane cronologice ale diferitelor etape istorice pe care le-a parcurs importantul complex de la Dăbica. Dintre acestea vom analiza mai îndeaproape doar cîteva piese.

Ceramica este materialul arheologic cel mai abundant descoperit la Dăbica, mai ales în locuințe și în nivelurile corespunzătoare diferitelor etape de locuire constatătate aici. Dacă pînă la sfîrșitul sec. VII e.n. se poate vorbi în Transilvania de o continuitate neîntreruptă și mereu dominantă a ceramicii de veche tradiție romană, lucrată la roata rapidă, atât în așezări, cît și în cimitire, începînd cu sfîrșitul sec. VII, dar mai ales în sec. VIII, datorită folosirii paralele a ceramicii slave lucrate cu mîna, proporția celei dintîi scade treptat³⁹. Într-adevăr, în așezările și cimitirele din sec. VIII—IX se constată că ceramica lucrată cu mîna sau la roata înceată predominantă față de cea lucrată la roata rapidă. Abia începînd cu secolul IX (la unele complexe încă de la începutul, la altele numai la sfîrșitul acestui secol) se constată o creștere treptată a proporției ceramicii executate la o roată mai bună sau rapidă. Fenomenul este general pe teritoriî întinse, fiind frecvent întîlnit pe arii largi ale Europei. Pentru exemplificare, ne oprim la marginile de est ale imperiului carolingian, la teritoriul Pannoniei și Moraviei. Aici trecerea de la ceramica lucrată cu mîna, de tip Praga, din sec. VI—VII, la ceramica lucrată cu roata bună sau rapidă de tip Fenékpuszta—Zalavár, Kötlach, Blučina sau Staré Město, s-a făcut mai accelerat, astfel că încă de la începutul sec. IX ea domină, păstrînd însă puternica amprentă a influenței slave⁴⁰. Si în Transilvania, la unele complexe (Dăbica, Noșlac, Moldoveniști etc.), pe lîngă ceramica lucrată cu mîna sau la roată înceată, se constată o creștere tot mai accentuată a ceramicii de bună

³⁸ Planul bisericii este similar cu al bisericilor-sală din Transilvania, cf. V. Vătășianu, *Istoria artei feudale*, p. 72 sqq., ori a altora, cf. G. Entz—L. Gerő, *A Balatonkörnyék műemlékei*, 1958, p. 106 sqq.; K. Kozák, *Borsod megye szentélyzárodásu középkori templomai*, în Hermann Otto Múz. Évk., V, 1965, p. 221 sqq.; K. Bakay — N. Kalicz — K. Sági, *Veszprém megye régészeti topográfiája*, Budapest, 1966, p. 104 sqq. Dintre piesele arhitectonice semnalăm, pe lîngă un fragment de capitel romanic, și un fragment de lunetă pe care este redat un personaj cu barbă și chică, a cărui îmbrăcămintă este sculptată într-un stil arhaizant, care probabil s-ar putea data în sec. XIII.

³⁹ K. Horedt, *Untersuchungen*, p. 87 sqq.; M. Rusu, *The prefeudal cemetery of Noșlac (VIth—VIIth centuries)*, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 284 sqq., fig. 5—7; D. Bialekova, în *SlovArch*, XV, 1, 1967, p. 65 sqq., cu sublinierea aportului substanțial al populațiilor türce.

⁴⁰ Cs. Sós, în *SlavAnt*, VII, 1960, p. 289 sqq.; idem, *Zalavár*, Budapesta, 1963, p. 10 sqq. și 94 sqq., fig. 66—84. J. Korosec, în *ActaArchBp*, XVII, 1965, p. 61 sqq.; H. Mitscha-Märheim, *ibidem*, p. 83 sqq.; Z. Vinski, *Kötlacher Kultur*, în *Enzyklop. Handb.*, I, 1966, p. 63 sqq.; G. Török, în *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodenk.*, II/12, 1963, p. 464 sqq. (ceramica de la Sopron-Köhíd, Rusovce etc. a rămas în cea mai mare parte inedită); idem, în *ActaArchBp*, 1965, p. 107 sqq.; J. Poulik, *Staroslovanska Morava*, 1948, p. 84 sqq., fig. 26, pl. X—XXXI; V. Hrubý, *Staré Město*, 1955, p. 125 sqq., pl. 26, 40—44; idem, *Staré Město*, 1965, p. 268 sqq., fig. 89/94; M. Zapotocký, în *PA*, 1965, p. 247 sqq.; B. Dostal, *Slovanska pohřebiste ze stredni doby hradišne na Morava*, Praha, 1966, p. 108, 143 sqq. etc.

factură sau lucrată la roată rapidă. Se pare că acest proces a fost împrospătat și chiar accelerat de contactul direct, dar mai ales de influența culturii bizantine. Într-adevăr, la Noșlac, Moldoveni și Dăbîca s-au descoperit fragmente ceramice importate direct din imperiul bizantin. Ne referim, pe de o parte, la ceramica lucrată din caolin sau pastă fină de culoare gălbui ori portocalie, iar pe de altă parte la ceramica smălțuită (fig. 6)⁴¹. Uneori tehnica sau forma vaselor importate este imitată în atelierele locale (pl. III/2 și IV/31). Analogiile apropiate ce există între ceramica lucrată la roată bună sau rapidă, de la Dăbîca, și cea moraviană de pildă, pot fi explicate fie prin relații economico-culturale directe și evident contemporane, dar mai ales prin fondul comun romano-bizantin și slav, care a stat la baza genezei acestei ceramici, căci atelierele de olari din Pannonia de pildă, aparținătoare „populației romanizate“ (cum numesc cercetătorii maghiari pe principalii

⁴¹ Pe lîngă ceramica cu smalț verde-oliv ori gălbui, similară celeia de la Dinogetia, Păcuiul lui Soare etc., s-au găsit și numeroase fragmente care peste smalțul verde-oliv, de foarte bună calitate, au o glazură aurie. Despre ceramica bizantină, cf. I. Barnea, în *Dinogetia*, I, 1967, p. 230 sqq.; C. Nicolescu, în *SCIA*, VI, 1959, p. 75 sqq.; idem, în *Byzantinoslavica*, XXI, 1960, p. 260 sqq.; idem, în *Faenza*, LI, 1965, p. 99 sqq. Pentru ceramica cu glazură aurie, similară cu „*lustrina araba*“, nu cunoaștem analogii. Atât Corina Nicolescu, cât și alți cunoscători ai ceramicii smălțuite bizantine, nu ne-au putut da referiri mai concrete asupra atelierului unde a putut fi lucrată această ceramică, deosebit de fină ca execuție. Cunoaștem un singur ulcior găsit la Orșova (Muz. Timișoara, inv. nr. 2495) care s-ar asemăna ca factură cu această specie ceramică de la Dăbîca, dar glazura aurie este în bună parte ștearsă. La unele vase smălțuite romane tîrzii (sec. IV—V), din Pannonia, peste smalțul verde-oliv, cu puncte brune, se observă o usoară nuanță de glazură aurie, dar ea pare să fie o irizare a smalțului (cf. A. Burger, în *ActaArchBp*, XVIII, 1966, p. 140 sqq., fig. 126, pl. CVII—CX, la care se adaugă alte vase inedite din Muzeul Aquincum și Magyar Nemzeti Múzeum din Budapesta). Prof. Gheorghe Ștefan a avut amabilitatea să ne comunice că la Dinogetia în nivelul bizantin din sec. VI s-ar fi găsit o ceramică similară. Vasele smălțuite din sec. VII—VIII găsite în cimitirele avare nu au o glazură aurie peste smalț (cf. N. Fettich, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót — Basahalma*, Budapest, 1965, p. 72, M. 211, fig. 122/4; Z. Cilinská, în *AR*, XVI, 3, 1964, p. 375 sqq., fig. 107, de la Nove Zámky). Prof. A. Milcev, cu ocazia vizitei făcute la Cluj a avut amabilitatea să ne comunice că în Bulgaria ar exista ceramică smălțuită similară, ce se datează în sec. IX—X. Referitor la ceramica gălbui ori portocalie, D. Bialekova în *SlovArch*, VI, 1, 1967, p. 5 sqq., pornind de la unele analogii concludente, consideră pe bună dreptate că unele forme de vase de culoare gălbui sau portocalie descoperite în cimitirele avare tîrzii, în special din sec. VIII, își au originea în răsărit și că ele au fost aduse în Cîmpia Tisei ori în Pannonia de către o populație tîrcă (uturguri, cuturguri, avari etc.). Pentru aceeași origine a vaselor piriforme cenușii am opinat și noi (cf. M. Rusu, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 286 n. 36), dar problema este mai complexă. Majoritatea analogilor răsăritene pe care le prezintă autoarea (p. 41 sqq.) sunt lucrate cu mîna, în timp ce vasele din mormintele avare tîrzii sunt executate în bună parte la roată rapidă, dintr-o pastă fină și sunt în general bine arse. Aceste vase nu se deosebesc substanțial ca factură de cele cenușii, din cimitirele avare timpurii sau longobarde ori gepide, care în cea mai mare parte au fost executate în atelierele locale de către populația romanică din Pannonia. Acceptînd teza susținută de Darina Bialekova, că unele forme de vase au fost aduse din răsărit, noi credem însă, alături de alții cercetători (cf. p. 72 după gustul și la comanda avarilor stăpînitori). Pentru această teză pledează nu numai factura la roată rapidă a acestor vase, în contrast evident cu vasele făcute cu mîna, aduse de avari, dar și o serie întreagă de produse metalice găsite în cimitirele avare, care au fost făurite de asemenea în atelierele pannonice ori bizantine. Stabilirea concretă a acestor ateliere este unul dintre dezideratele jore ale cercetării arheologice viitoare.

purtători ai culturii Keszthely⁴², și-au continuat activitatea nestinherit, indiferent de dominația sau stăpînirea politică exercitată asupra lor (avară, carolingiană, moraviană). Înfluenta bizantină sau caroliniană,

Influența bizantină sau carolingiană asupra produselor de metal din această zonă este aproape unanim recunoscută de către cercetătorii care au studiat această problemă, căci altfel nu s-ar putea explica, de exemplu, geneza minunatelor bijuterii de argint moraviene sau produsele de bronz emailate din cadrul culturii Köttlach, chiar dacă se admite că purtătorii acestor produse sănătățile să sint în principal slavii. Se pare că influența populației românești asupra celei slave sau avar din Pannonia ar trebui studiată cu mai multă atenție, căci activitatea atelierelor pannonice a fost probabil mai eficace și mai directă decât a celor bizantine propriu-zise, situate mai la sud și sud-est. Si în Dacia sau chiar la sudul Dunării⁴³ s-a petrecut un proces similar, deși nu de aceeași amploare. Aici activitatea atelierelor locale era mult mai redusă și de aceea produsele bizantine au patruns pe scară mai largă.

⁴³ A. Cs. Sós, în *SlavAnt*, X, 1963, p. 309 sqq. și nota 2a; *Führer durch Ausstellung des Ungarischen Nationalmuseums*, Budapest, 1963, p. 104 sqq.; Gy. Székely, op. cit., p. 76 sqq.; Z. Vinski, *Betrachtungen zur Kontinuitätsfrage des autochtonen romanisierten Ethnikons in 6. und 7. Jahrhundert*, în *Problemi della civiltà e dell'economia longobarda*, Milano, 1964, p. 103 sqq.; A. Kiss, *Pannónia rómaiakori lakossága népvándorláskori helybenmaradásának kérdéséhez*, în *JPME*, 1965, p. 85 sqq., unde sînt analizate părerile mai vechi asupra continuității populației române (A. Alföldi, A. Pleidell, A. Dopsch, A. Radnóti, I. Kovrig, K. Sági etc., aducîndu-se totodată noi argumente). N. Fettich, în *StudArch*, III, 1965, p. 117.

Fără a insista asupra datării analogilor pe care le prezintă factura, formele și
ornamentația ceramică de la Dăbica din sec. VIII-X, subliniem că datarea ei este
nsigurată, în special pentru sec. IX-X, de piesele de metal găsite împreună cu ea.
O atribuire etnică mai puințată a acestei ceramici este dificilă, chiar dacă proporția
dominantă a ceramicii lucrate într-o tehnică bună ar pleda, mai degrabă, pentru
o populație romanică, deoarece la acea dată și slavii moravieni ori alții deprinse-
seră metotul lucrării vaselor într-o tehnică avansată. Este foarte probabil deci,
că și slavii din Transilvania și-au insușit această tehnică, mai ales că Anonymus
vorbind despre locuitorii acestei regiuni îl pomenește pe slavi, alături de români
(blasi), dar voievodul lor, Gelu, era român (quidam Blacus), după cum precizează
același „magistru P.”

olasi), dar volevodul lor, Gelu, era român.⁶⁴
același „magistru P.”⁶⁵ dar mai ales cu monede din
ceramica de la Dăbica, datată cu piese din metal, dar mai ales cu monede din
sec. XI–XII, este aproape exclusiv lucrată cu roata înceată, deși elementele deco-
rative în special, moștenite din secolele anterioare, rămân aproape neschimbate. Acum
apar însă forme noi de vase, în special cazanele cu buza evazată și îngroșată, care
în loc de torti au cîte două găuri ce perforă buza. Aceste vase au fost, pe rînd,
atribuite: ungurilor, pecenegilor sau cumanilor.⁶⁶ Procesul de trecere de la ceramica
lucrată la roată rapidă la cea lucrată la roată înceată se generalizează pe spații
mult mai întinse din Europa, deci trebuie să fi existat anumite cauze istorice care
au determinat trecerea de la o tehnică la alta.

sqq.; St. Mihailov, în *Arheologia*, VI, 1964, p. 13 sqq.; J. Dujcev, *Les Slaves et Byzance*, în *Etudes Hist.*, Sofia, 1960, p. 31 sqq.; S. Georgieva, în *IzvArchInst*, XXIV, 1961, p. 35 sqq.; Z. Vazarova, *Slawische und Slawisch-Bulgarische Siedlungen auf dem Territorium Bulgariens vom Ende des 6. bis 11. Jahrhunderts*, Sofia, 1965, p. 203 sqq. și recenzia lui P. Diaconu în *RevRHist.*, V, 1966, p. 485 sqq. Fără a zăbovi asupra problemelor complexe legate de această cultură, noi împărtășim teza acad. C. Daicoviciu și a altor cercetători, că în sec. IX ea a fost răspândită cu precădere de către bulgari, după cum o dovedește chiar și aria ei de răspândire. Credem însă că la geneza acestei culturi fondul de bază a fost cel romano-bizantin, pe care s-au alătuit apoi puternicele influențe slave și bulgare (nu însă cele de tip Saltovo-Majatk), astfel că în cursul sec. IX ea are trăsături specifice, care se disting cu suficientă claritate. Se pare că spre vest de Tîrnovo influența slavă nu a fost atât de puternică sau a luat un alt aspect, de vreme ce cultura bulgară nu a fost atât de puternică sau a luat un alt aspect, de vreme ce cultura materială din această zonă, încă puțin cercetată, are trăsături în bună parte diferite de cele specifice culturii balcano-dunărene sau vechi-bulgare, propriu-zise. Fenomenul este greu de explicat, deoarece se știe că în cursul sec. IX stăpinirea bulgară s-a întins pînă la Tisa. Această deosebire, uneori substanțială, între cele două zone, va rămîne chiar pe timpul celui de al doilea țarat bulgar. Foarte probabil că acest procesul de asimilare a populației romano-bizantine, dar mai ales a culturii ei materiale, s-a petrecut mult mai încet și în alte condiții, de aceea o studiere mai atentă a tuturor factorilor ce au dat naștere diferențierilor amintite se impune, astfel putîndu-se înțelege mai bine procesul istoric complex, desfășurat pe arii mult mai întinse, și nu strict legat de un teritoriu limitat sau de o anumită componentă etnică. Pe teritoriul fostei Dacii romane procesul de asimilare s-a petrecut invers, adică slavii au fost romanizați. Dacă din punct de vedere lingvistic și etnic acest proces s-a prelungit pînă prin sec. X, în ceea ce privește cultura materială ei a fost mult mai rapid, astfel că în sec. IX slavii își insuflaseră pe deplin felul de trai și obiceiurile populației românice, trecind de la ritul pagân și incinerării la ritul creștin al inhumării.

15. J. Molitor, în *ArchErt*, XLVI, 1932—3, p. 85 sqq.; B. Szöke, în *ArchErt*, 82, 1933, p. 56 sqq.; I. Mătăs, în *RépRaz*, II, 12, 1934, p. 45 sqq.; P. Diaconu, în *SCIV*, VII, 1934, p. 421 sqq.; idem, în *Porto. N.S.*, VIII, 1934, p. 249 sqq. (mentionăm că demopatriile transilvănene sunt mult mai numeroase decât cele prezente); D. G. Teodor, în *SCIV*, XIV, 1935, p. 107 sqq. Cazanele de bronz, care au fost imitate în lăsturi într-o altă datează (sec. VII—X) și o altă ară de răspândire, deci probabil originii și a atribuții lor trebuie să fie mai complexă, cf. Fr. Behn, în *Germania*, 30, 1936, p. 120 sqq.; W. Filipowicz, în *Mat. Zachadnio-Pamarskie*, I, 1955,

Incepând cu secolul XIII se constată o revenire la executarea ceramicii la roată rapidă și, treptat, mai ales spre sfîrșitul secolului, ea devine dominantă, pentru ca în veacul următor să fie aproape exclusiv folosită. La Dăbica, ca și în alte localități din nordul Transilvaniei (Bonțida, Sic, Gherla, Cluj, Bistrița etc.) această ceramică poate fi legată în parte de oaspeții germani, nu numai pentru că ei sunt atestați aici în documentele din sec. XIII, dar analogiile pe care le prezintă, în special ceramica cenușie, în bună parte de import, pledează pentru atare atribuire, indicând probabil direcția de unde au fost aduși acești „hospites”. Imitarea ceramicii în atelierele locale a prilejuit răspândirea tehnicii respective pe spații întinse într-un timp relativ scurt, inviorind productivitatea lor⁴⁵.

Obiecte de metal. Dintre uneltele folosite în agricultură amintim în primul rînd cuțitul de plug (fig. 8/6) găsit pe nivelul de călcare corespunzător celei de a II-a fază a valului de pămînt de la incinta I-a. Pe teritoriul Transilvaniei nu știm să se fi descoperit veriga intermediară între cuțitul de plug roman și cel similar de la Dăbica, aparținând perioadei de început a feudalismului, astfel că acest exemplar se înscrie printre cele mai vechi cuțite de plug de la noi, din acea vreme⁴⁶. Mai semnalăm o ~~seceră~~ de mici dimensiuni (pentru care nu cunoaștem analogii) găsită în S. I., între m 115—116, la nivelul corespunzător bordeiului din sec. IX.

Amnarul pe care-l prezentăm (fig. 4/8) are o perioadă de folosire îndelungată, fiind descoperit cu precădere în complexe dateate în sec. VIII—IX, deși prezența lui este dovedită și la începutul sec. al X-lea⁴⁷.

Nasturii în formă de clopot, din argint aurit, împodobiți cu diferite motive formate din granule mărunte (cu un diametru de numai 0,4 mm) ridică unele probleme cronologice, deoarece asupra descoperirii de la Drassburg (Darufalva), cu care prezintă cele mai apropiate analogii, părerile specialiștilor sunt împărțite, atât asupra caracterului descoperirii (mormînt sau tezaur), cît și referitor la atelierul de prelucrare sau la datarea ei. Astfel A. Kugler⁴⁸ se pronunță pentru o datare mai

⁴⁵ Faptul că această ceramică cenușie stampilată lipsește cu desăvîrșire la sașii din sudul Transilvaniei, colonizați mai devreme (sec. XII) pledează de asemenea în favoarea ipotezei că ea a fost adusă mai tîrziu, probabil de „oaspeții” din nordul Transilvaniei. Generalizarea roții rapide într-un timp scurt, pe teritoriul Transilvaniei, nu li se datorează numai lor, căci în Ungaria această tehnică pătrunsese mai devreme (cf. J. Holl, în *BpR*, XVI, 1955, p. 147 sqq., fig. 60; idem, în *BpR*, XX, 1963, p. 335 sqq.). De fapt, în sec. XIII executarea vaselor la roata rapidă era răspîndită pe spații întinse ale Europei, iar la noi se pare că a venit un impuls și din imperiul bizantin, cum ar dovedi-o unele descoperiri de ceramică importată de acolo, aflată în sudul Transilvaniei și datată tot în acest veac.

⁴⁶ Printre uneltele agricole din sec. V de la Bratei nu figurează cuțitul, ci numai brăzdări de plug, cf. *IstRom*, I, 1960, fig. 152. În sec. VIII—X folosirea cuțitului de plug era răspîndită pe arii întinse, cf. J. Eisner, în *SlavAnt*, I, 1948, p. 37 sqq.; J. Kudláček, *Über die Entstehung des altslawischen Pfluges*, în *Stud.ZvestiAušav*, 15, Nitra, 1965, p. 107 sqq.; E. Gasparini, *L'aratro degli antichi slavi*, în *SlavAnt*, X, 1963, p. 8 sqq.; V. Hensel, *Die Slawen*, 1965, p. 27 sqq.; S. A. Pletneva, *Otkovcevi k gorodam Saltovo-Maiatkaia kulture*, Moscova, 1967, p. 144 sqq.

⁴⁷ Dintre numeroasele analogii amintim doar cîteva: J. Hampel, *Alterthümer*, I, p. 110 sqq. (sec. VIII—X); J. Eisner, *Devinska Nova Vés*, Bratislava, 1952, p. 298 sqq., p. 401 (sec. VII—VIII); V. Hrubý, *Staré Město*, 1955, p. 118 sqq. (sec. IX).

⁴⁸ A. Kugler, în *ArchErt*, XXIV, 1904, p. 41 sqq., unde precizează că obiectele de argint au fost găsite împrăștiate pe o suprafață de 2 m², la —34 cm, împreună cu fragmente ceramice primitive (probabil vase lucrate cu mîna, sparte ritual). Nesemnalarea oaselor calcinate, care ar fi precizat concret caracterul descoperirii, este firească, deoarece ea a fost făcută întimplător, de către un nespecialist, ceea ce explică de altfel și lipsa altor mărgele de carneol ori a altor perle de argint de la eventualii cercei de tip Veligrad. Compoziția descoperirii este de asemenea semnificativă: un colier de argint, un colier din mărgele de carneol, o brătară, 28 nasturi în formă de clopoțel, șapte nasturi globulari, patru perle, probabil de

pentru pintenul cu spinul lung și cilindric analogiile sunt numeroase, iar datarea lor se eșalonează mai ales în sec. VIII—IX, cu o eventuală prelungire în sec. X⁵⁸. Din păcate amîndoi pintenii s-au păstrat fragmentar, astfel că încadrarea lor tipologică și cronologică mai certă este dificilă. Având însă în vedere faptul că au fost placați pe întreaga suprafață cu foițe de aur este posibil ca ei să aparțină seriei tipologice mai vechi, chiar dacă folosirea lor, ca piese de lux sau paradă, a fost mai îndelungată. Faptul că și alți pinteni carolingieni din Transilvania (Tărtăria, Breaza)⁵⁹ sunt datați cu precădere în sec. IX ne face să opinăm pentru aceeași datare și a pintenilor de la Dăbica, mai ales că în acest veac pintenii carolingieni au o largă circulație.

Probabil că identică este proveniența și datarea vîrfurilor de săgeți și a cutitelor găsite în aceeași locuință (fig. 5/2,3), deoarece au o formă specifică. Garda de spadă, găsită în nivelul superior al aceleiași așezări, este specifică spadelor cu două tăișuri, de tip X, după tipologia lui J. Petersen⁶⁰. Pentru fragmentul de

⁵⁸ Asupra pintenilor carolingieni există o vastă literatură. Vom aminti numai cîteva lucrări unde sunt tratați pintenii în formă de U, cu spinul lung sau placat cu foițe de aur: P. Paulsen, *op. cit.*, p. 228, pl. 31; A. Knorr, în *Mannus*, 30, 1938, p. 525, fig. 41; H. Rempel, în *Mannus*, 32, 1940, p. 314 sqq.; idem, *Reichengrüber-friedhöfe*, p. 37 sqq. și 72 sqq.; W. Schultz, în *Mannus*, 32, 1940, p. 266 sqq.; K. Dintlage, în *Mannus*, 33, 1941, p. 496 sqq.; A. Nadolski, *op. cit.*, p. 80 sqq., pl. XXXV—XXXVI; idem, în *ArchPol*, V, 1962, p. 108 sqq., fig. 8; V. Hrubý, *Staré Město*, 1955, p. 182 sqq.; Z. Hilczerowna, *Ostrogi*, p. 22 sqq., pl. I; A. Abramowicz, în *ArchPol*, V, 1962, p. 123 sqq., fig. 8; N. Miletic, în *Glasnik Muz.Sarajevu*, XVIII, 1963, p. 158 sqq.; W. Hensel, *Die Slawen*, p. 137, fig. 78; M. Zapotocky în *PA*, LVI, 1965, p. 229; W. Kimmig—E. Gersbach, în *Germania*, 44, 1966, p. 124, fig. 12/5; M. Solle, *Stara Kourim*, p. 147 sqq.; B. Dostal, *Slovenska pohřebiste*, p. 74 sqq.; W. Timpel, în *Ausgr.u.Funde*, 12, 5, 1967, p. 273, pl. 46—7; V. Dymaczewska — A. Dymaczewski, în *SlavAnt*, XIV, 1967, p. 120, fig. 30/7. Pintenul de la Santok, datat de autori în sec. IX, este identic ca formă și dimensiuni cu cel de la Dăbica.

⁵⁹ K. Horedt, în *SCIV*, V, 1954, p. 497; idem, *Untersuchungen*, p. 113 sqq., fig. 33. Pintenul de la Breaza a fost găsit de curînd, cu ocazia cercetărilor efectuate la cetatea feudală. Mulțumim și pe această cale colegului T. Nägler pentru informație, care totodată ne-a comunicat că pintenul a fost datat de H. Rempel în sec. VIII—IX.

⁶⁰ Pentru analogii apropriate și pentru aria de răspîndire și datare, cf. Z. Vinski, în *ArhVest*, II, 1955, p. 43 sqq.; M. Klisky, în *Stud.ZvestiAušav*, XIV, 1964, p. 111 sqq.; Z. Klanica, în *Grossmähren*, 1966, p. 111 sqq., harta 3; K. Bakay, în *ActaArchBp*, XIX, 1967, p. 111, 164 sqq. Referitor la atribuirea etnică și socială pe care o face K. Bakay (*op. cit.*, p. 144 sqq.), menționăm că spada cu două tăișuri nu a putut fi folosită cu precădere de luptătorii de rînd maghiari, iar sabia de „aristocrația türca“ (pecenegi, cumani ?), deoarece mediul arheologic în care apar arată clar că spada cu două tăișuri este folosită cu mult înainte de venirea ungurilor, de către populația locală (carolingiană, moraviană etc.), iar pe de altă parte sabia era o armă specifică populațiilor de călăreți (avari, pecenegi, cumani, unguri), indiferent de pătura socială din care făceau parte (aristocrație sau luptător de rînd). Nici alte arme ce apar în asociere cu spadele (pinteni și vîrfuri de lănci carolingiene, topoare de luptă etc.) nu sunt specifice ungurilor, ci populației locale din zona respectivă, slavii în primul rînd. De altfel, P. Paulsen, N. Fettich, Gy. László și B. Szöke (cf. *Rég. Tanulm.*, I, 1962, p. 84) arată clar că adoptarea spadei de către unguri s-a petrecut cu precădere în a doua jumătate a secolului al X-lea. Cauza înlocuirii la unguri a armei lor specifice, sabia, cu spadă grea s-ar putea explica prin eșecurile suferite cu ocazia repetatelor incursiuni în apus, cînd au constatat eficacitatea acestor arme. Semnificativă în această privință este dispariția totală a săbiilor la unguri în sec. XI—XIV și reapariția lor abia după reîntroducerea sabiei în Europa de către turci. Pentru alte observații critice, cf. K. Horedt, *Interpretări arheologice* (vezi mai jos p. 426—430).

cruce din bronz (turnată într-un tipar monoval) găsit de asemenea în nivelul superior al aceleiași așezări, nu cunoaștem o analogie mai apropiată, căci se deosebește de crucile bizantine obișnuite⁶¹. Asupra pieselor de metal din sec. XI—XV (fig. 4 și 8) nu vom mai insista, deoarece atât cele de la Dăbica, cît și analogiile pe care le prezintă, au fost date în repetate rânduri cu monede.

Incadrarea tipologică și istorică a fortificațiilor. Sistemul de fortificare folosit în prima etapă la Dăbica, adică separarea vîrfului terasei de restul platoului printr-un val de pămînt cu sănțul de apărare corespunzător, este general folosit la începutul feudalismului. În schimb, largirea fortificației prin triplarea valurilor de pămînt și a sănțurilor de apărare este mai rar întîlnită. S-a ținut seama, în primul rînd, de configurația terenului, dar principiul a rămas același, adică pe lîngă poziția naturală a terasei înalte, cu pantele ei abrupte, care rămîn nefortificate, porțiunile mai vulnerabile erau întărite cu valuri de pămînt și sănțuri de apărare.

Cele mai apropiate analogii pentru fortificația din această fază de la Dăbica, cu un plan și o configurație a terenului similară, sunt cetățile de la Morești, Stara Kourim și Bina în Cehoslovacia, Werla și Grünwald în Germania⁶². Toate cetățile amintite au cîte trei incinte fortificate prin valuri de pămînt ce despart succesiv vîrful terasei de restul platoului. Construirea și folosirea acestor cetăți în sec. IX și X este atestată fie de pomenirea lor în izvoarele vremii, fie de descoperirile făcute cu ocazia cercetărilor arheologice. Unele dintre ele continuă să fie locuite și în secolele următoare (XI—XIII). Dacă planul acestor cetăți este foarte asemănător, tehnica în care au fost construite fortificațiile diferă de la caz la caz, în sensul că există diferențieri, uneori substanțiale, între forma și dimensiunile valurilor etc. Acest fapt este explicabil dacă avem în vedere distanțele considerabile ce există între cetățile respective. Am semnalat analogiile dintre fortificațiile transilvăneze de la Morești și Dăbica cu celelalte cetăți, nu numai pentru contemporaneitatea lor, ci mai ales pentru că unele dintre ele erau importante centre preurbane (Stara Kourim) sau chiar urbane (Werla). Mărimea deosebită a fortificațiilor de la Morești și Dăbica, completată de varietatea și bogăția materialului arheologic descoperit cu ocazia cercetărilor de pînă acum, la care se adaugă analogiile amintite, justifică ipoteza că aceste două cetăți transilvăneze au fost importante centre fortificate, cneziale sau voievodale, care au îndeplinit un rol deosebit în timpul existenței lor. Cetățile de la Moigrad, Șirioara și Moldoveniști, de dimensiuni mai mici, dar care au valurile de pămînt construite în aceeași tehnică⁶³, sunt contemporane cu cetatea de la Dăbica, făcînd parte foarte probabil din aceeași formațiune politică.

Pentru a reconstituîi cadrul istoric și importanța deosebită pe care au avut-o aceste cetăți în timpul existenței lor dispunem din păcate de foarte puține date

⁶¹ K. Fastlinger, în *Die christliche Kunst*, XX, 1923—24, p. 81 sqq. St. Stancev, în *IzvArchInst*, XXIII, 1960, p. 28 nr. 63, fig. 3 A₂; G. Megay, în *ArchErt*, 88, 1961, p. 100 sqq.; P. Diaconu, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 320 sqq.; Zd. Klanica—C. Stana, în *Grossmähren*, 1966, fig. 14, 45, 68, 89.

⁶² K. Horedt, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 297 sqq. (Morești); M. Solle, *Stara Kourim*, 1966, p. 27 sqq. și p. 297 sqq., fig. 3—5; A. Habovstiaik, în *SlovArch*, XIV/2, 1966, p. 482 sqq., fig. 3 (Bina); R. v. Uslar, *Studien*, 1964, p. 68 sqq., fig. 19 (Werla) și p. 163, fig. 71 (Grünwald).

⁶³ La Fundul Herței (cf. M. Petrescu-Dîmbovița, în *RevRHist*, VI/2, 1967, p. 197) a fost cercetată recent (1967) o fortificație cu trei valuri din sec. VIII—X, ce are două etape principale de construcție: una cu val de pămînt și sănț de apărare corespunzător, și alta cu palisadă complexă incendiată și sănț de apărare. Interesant este că și aici, ca și la cetățile transilvăneze, se constată că pămîntul ars, provenit de la incendierea palisadei, suprapune valul de pămînt mai vechi. Multumim și pe această cale prof. M. Petrescu-Dîmbovița și colegilor Dan Teodoru și V. Spinei pentru prețioasele informații referitoare la tehnica de construcție înregistrată la cetatea de la Fundul Herței care, prin materialul ceramic de tip Hlincea I, se înscrie printre cele mai vechi cetăți feudale timpurii de pe teritoriul patriei noastre.

scrise (relatăriile, de cele mai multe ori nebuloase și indirecte, ale cronicilor târzii, din sec. XII—XIV). Chiar dacă aceste croniți au avut la bază izvoare scrise mai vechi, astăzi pierdute, ele prezintă lucrurile nu întotdeauna cu cea mai mare exactitate în ce privește amănuntele, fiind influențate de gîndirea și mentalitatea contemporană cronicarului respectiv. În linii generale întimplările și faptele corespund realității, fiind confirmate pe măsură ce cercetările arheologice cuprind în unghiul lor de preocupări perioadele, locurile și evenimentele relatate de izvoarele scrise. Așa sunt și relatăriile lui Anonymus⁶⁴, referitoare la pătrunderea triburilor maghiare în bazinul Tisei, din care rezultă că ungurii au întîmpinat, la începutul sec. al X-lea, împotrivarea formațiunilor politice conduse de voievozi sau „duci” (Salanus, Menumorut, Glad și Gelu), iar pentru a le cucerii ei au fost obligați să asedieze în prealabil diferitele cetăți sau așezări întărite în care locuia populația locală, ce-și apăra cu dîrzenie pămîntul și modul de viață. Astfel, Salanus stăpînea cetățile: Hung, Zemlun, Borsoa și Olpar; Menumorut, cetățile Bihor, Belland și Zotmar (Sătmar); Glad, cetățile Ursoa (Orșova), Horom și Keue, iar Gelu își avea cetatea de scaun undeva aproape de Someș (*castrum suum iuxta fluvium Zomus positum*, cap. XXVII). Întrucît pînă în prezent nu s-au efectuat cercetări arheologice la celelalte cetăți, nu știm concret care era situația lor și tehnica în care au fost construite. După descrierea vagă a lui Anonymus, cetățile transilvănenene datează în sec. IX—X erau în voievodatul lui Gelu (*dux Blacorum*) sau a altor formațiuni politice de același tip, indicind, se pare, chiar marginea acestora. Cetatea de la Dăbîca este situată aproximativ la centru, aproape de Someș, deci ea era una dintre cetățile lui Gelu, foarte probabil chiar cetatea lui de scaun, mai ales că, în stadiul actual al cercetărilor, nu cunoaștem o altă cetate, pe valea Someșului, contemporană lui. Inițial, aceste cetăți au fost cetăți cneziale, centre ale cnezatelor, iar Gelu a reușit să unească aceste cnezate într-un singur voievodat cu puțin înainte de venirea triburilor maghiare. Formațiunea politică din Podișul Transilvaniei (*terra Ultraasilvana*, cum este numită de Anonymus în cap. XXV), de curînd închegată, nu va fi fost prea consolidată din punct de vedere administrativ, politic și militar. Se pare că nu numai neajunsurile suferite din partea cumanilor și pecenegilor au fost cauza infrângerii lui Gelu de către triburile maghiare, ci și faptul că unii dintre cnezii de curînd supuși autoritatii lui nu i-au dat sprijinul necesar și la timp. Aceștia, fiind între două pericole (pecenegii dinspre est și ungurii dinspre vest) au fost nevoiți să încheie pace la Așchileu cu Tuhutum, conducătorul tribului maghiar, recunoscîndu-i autoritatea.

Pînă în prezent nu au fost semnalate sau cercetate în Cîmpia Tisei sau în Pannonia (locuite de slavii moravieni și unguri) cetăți de tipul celei de la Dăbîca, astfel că cele descoperite în Transilvania trebuie atribuite populației locale româno-slave, ele îndeplinind rosturi militare ca centre ale formațiunilor cneziale mai înții, voievodale după aceea.

~~Palisadele complexe din a doua etapă principală de construcție de la Dăbîca~~ sunt mai frecvente, întîlnindu-se, după cum am mai amintit, la Sirioara, Moigrad și Morești în situații stratigrafice similare, adică suprapunîndu-se parțial peste valurile de pămînt mai vechi. Sistemul de fortificare și tehnica de construcție a acestor palisade este frecvent întîlnită la cetățile slave din sec. VIII—XI pe o arie vastă. Dintre numeroasele cetăți de acest tip le amintim pe cele de la Staré Město (Cehoslovacia), Bacsa — Szent Vid (Ungaria), Siemowo (Polonia), Behren-Lübckin (Germania)⁶⁵. Chiar dacă există uneori nuanțe sau și deosebiri mai mari în tehnica de construcție între o palisadă sau alta, concepția generală și materialul de bază folosit sunt unitare pe un vast teritoriu, oglindind o influență reciprocă, dar mai ales o preferință pentru acest tip de fortificații, specific acelei vremi.

Pentru cetățile transilvănenene din grupa a două, documentarea arheologică și istorică este mai bogată. Ele au fost construite tot de populația locală româno-slavă, în timpul stăpînirii pecenegilor în Transilvania, căci tribul Gylas poate fi

⁶⁴ Anonymus, *Gesta Hungarorum*, cap. XIII—XIV, XVI, XXI, XXVII, XLIV, LI.

⁶⁵ V. Hrubý, *Staré Město*, 1965, p. 220 sqq.; Gy. Nováki, *op. cit.*, p. 132; Z. Hiltznerowna, *ArchPol*, IX, 1967, p. 113 sqq.; E. Schmidt, *loc. cit.*

Porneu, p. 71.

localizat aici, după cum rezultă din izvoarele scrise bizantine⁶⁶ și din toponimicele și urmele arheologice.

Independența voievodatului transilvănean al lui Gyla rezultă clar din relatările mai multor izvoare. Astfel, Gyla se încreștinează la Constantinopol în anul 948, primind titlul de „patricius“, aducind cu el la întoarcere un episcop cu numele de Hierotheus⁶⁷. Din relatarea *Cronică pictate de la Viena* (cap. XV) rezultă că ducele Géza, pentru a lua de soție pe Șarolta, fiica lui Gyla I, recurge la... „sfatul și sprijinul lui Beliud, care stăpînește teritoriul lui Culan“. Dacă Gyla ar fi fost dependent de Géza, ducele ungurilor, nu ar fi fost nevoie de sfatul și mai ales de sprijinul lui Beliud⁶⁸. Despre un alt voievod transilvănean, *Gyla III*, cronicarul spune în același loc că „a fost dușman al ungurilor din Pannonia și și-a făcut o situație grea în multe privințe“, iar în alt loc (cap. XXXVII) arată că „n-a încetat de-a ataca pe unguri“. Tot despre același Gyla, pe care Anonymus îl numește *Gyla cel Mic*, se spune că „ar fi lucrat mereu împotriva sfintului rege“ (Ștefan I)⁶⁹. Așadar, chiar și după alianța matrimonială relațiile se înrăutătesc. Construirea palisadelor complexe amintite, printre care și aceea de la Moigrad, este foarte semnificativă, indicând independența voievodatului lui Gyla și a urmărilor lui.

Din aceste relatari ale cronicarilor rezultă clar că voievodatele transilvănenene s-au bucurat de independență pînă în timpul regelui Ștefan. După moartea lui Ștefan sînt pomeniți alți voievozi independenți: *Gyla IV* (la 1068), Kutesk (1083), Copulci fiul lui Krul și Akus (la 1091)⁷⁰. Incursiunile repetitive ale pecenegilor și cumanilor în Pannonia dovedesc dușmania dintre aceștia și unguri. Pretențiile pecenegilor și cumanilor la stăpînirea Transilvaniei sunt evidente, căci ei vor fi principala forță armată organizată care, dîmpreună cu populația locală româno-slavă, se vor opune sistematic cuceririi acestui teritoriu de către unguri. Data cea mai plauzibilă a incendierii palisadelor de la Moigrad, Dăbîca și Șirioara pare să fie anul 1068 cînd pecenegii, după ce jefuiesc Ungaria, sunt urmăriți de regele Solomon, care îi așteaptă o săptămînă în „orașul“ Dăbîca, iar lupta decisivă se dă la Chiraleș⁷¹. Numai după această dată se poate vorbi de pătrunderea treptată, organizată, a arpadienilor în Transilvania, pătrundere care s-a încheiat în jurul anului 1200⁷².

Tehnica în care a fost construită fortificația din a treia etapă principală de construcție de la Dăbîca poate fi ușor reconstituită, datorită *bîrnelor* putrezite păstrate *in situ*. Ea este folosită în Europa în sec. X—XII pe un vast teritoriu, dezvoltîndu-se cu precădere în teritoriile locuite de slavi. Dintre numeroasele analogii le amintim pe cele de la Moldoveniști (România), Kiev, Bielgorod (U.R.S.S.),

⁶⁶ Pentru localizarea temei *Gyla*, cf. Const. Porph. *Adm. imp.* 166, 18, 22; 168, 4 și 170, 70.

⁶⁷ Cf. Kedrenos, *Hist. Comp.* II, p. 328 și Zonaras, *Epit. hist.* III, p. 484.

⁶⁸ *Chronicon Pictum Vindobonense*, cap. XV.

⁶⁹ Anonymus, *Gesta Hung.*, cap. XXIV. În alte izvoare, *Anales Hildesheimenses*, a. 1003, este numit „rex Iulus“.

⁷⁰ Despre evenimentele din anii 1068, 1083, 1091, cf. *Chronicon Pictum*, cap. LV, LXII; Simon de Kéza, *Chronicon Hungaricum*, cap. IV/4.

⁷¹ *Chronicon Pictum*, cap. LV. Armata condusă de Osul (care după nume pare să fi fost un conducător local) era alcătuită din cumanii sau, mai degrabă, pecenegi, cum precizează Simon de Kéza, dar și din populația locală („... Qui coadunato conducto exercitu Cunorum“). și urmele arheologice confirmă folosirea palisadei pînă în a doua jumătate a secolului XI, de pildă moneda lui Petru I, găsită pe nivelul de călcare al palisadei de la incinta II.

⁷² K. Horedt, *Contribuții*, p. 109 sqq.; M. Comșa, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 611 sqq. (cu indicațiile bibliografice mai vechi).

Leczyca (Polonia), Bilina, Zabrušan (Cehoslovacia), Sopron, Zalaszentiván (Ungaria), Arkona din Germania⁷³. Construirea fortificației abia pe timpul lui Ladislau I ni se pare cea mai plauzibilă, deoarece Solomon a avut o domnie zbuciumată. Se pare că în urma atacului lui Copulci, din 1091, cetatea a suferit avarii grave, căci cîțiva ani mai tîrziu Coloman Cărturarul a fost obligat să întărească latura de sud de la incinta a II-a, după cum ar indica moneda aflată în pietrișul valului reînălțat cu această ocazie. Foarte probabil că această fortificație a fost reședința fostului comitat Dăbîca, pomenit în documente abia la 1164. Data cînd a fost distrusă fortificația nu poate fi încă precizată, dar cuptoarele din șanțul de apărare (amintite mai sus) și materialul arheologic găsit în jurul lor (ceramică, pinteni etc.) ne-ar indica o dată apropiată de anul 1200. Deși numărul cetăților de comitat din sec. XI—XII cercetate pînă în prezent este redus, fazele de fortificare înregistrate la Dăbîca, Sopron și Zalaszentiván arată că cetățile arpadiene din această vreme erau construite într-o tehnică larg răspîndită, folosită de asemenea mai ales în teritoriile locuite de slavi. Intensificarea cercetărilor la aceste cetăți va aduce probabil elemente noi și observații suplimentare, care eventual vor permite înregistrarea unor amănunte tehnice care vor prezenta o diferențiere mai nuanțată față de restul cetăților contemporane din Europa de est și de mijloc (Kiev, Bilina, Arkona etc.). Pînă atunci, noi încadrăm atare fază de fortificare de la Dăbîca în marea grupă a acestor cetăți, ce reflectă un stadiu destul de înaintat al feudalismului începător și care, totodată, arată o uniformizare a culturii materiale pe plan mai larg european⁷⁴.

Pentru tehnica în care au fost înălțate zidurile de piatră din ultima etapă de construcție de la Dăbîca nu cunoaștem nici o analogie mai apropiată⁷⁵. Grosimea neobișnuită a zidurilor, 3—4,5 m, ca și tehnica de construcție folosită: fețele zidului din blocuri fasonate, legate cu var stins pe loc, iar embletonul din pietre sfârimate și nisip, nu sînt cunoscute la cetățile de comitat arpadiene cercetate pînă în prezent. Lipsa analogiilor, ca și lacuna în documentare, s-ar putea datora faptului că pînă în prezent nu au fost cercetate cetățile feudale de la începutul sec. XIII, deci dinaintea năvălirii tătarilor (1241), deoarece cetățile de piatră din a doua jumătate a sec. XIII sînt construite într-o altă tehnică și, prin urmare, nu ne pot fi de ajutor pentru a reconstituî amânuntele tehnice folosite la înălțarea primei incinte de piatră de la Dăbîca.

Din relatările lui Rogerius rezultă că în Ungaria la acea dată erau puține cetăți construite în piatră. Printre acestea o amintește pe cea de la Oradea, la asediul căreia fusese martor ocular. Iată ce spune el despre această cetate: „... Căci era întărit acest castru cu șanțuri adînci și deasupra zidurilor cu turnuri de lemn”,

⁷³ P. A. Rappaport, în *MIA*, 52, 1956, p. 73 sqq., fig. 40, 43, 91; Gy. Nováki, *op. cit.*, p. 109 sqq., 120 sqq.; R. v. Uslar, *Studien*, p. 246 sqq.; W. Coblenz, *ActaAMP*, XX, 1966, p. 191 sqq.; Z. Vana, în *AR*, XIX, 4, 1967, p. 470 sqq.

⁷⁴ Este interesant că tocmai în perioada de închegare și consolidare a unor state feudale, din a doua jumătate a secolului X și pînă în sec. XII, ceramica este lucrată aproape exclusiv la roată înceată și are multe trăsături comune pe spații centrală.

⁷⁵ Existența unor cetăți de piatră transilvăneze din a doua jumătate a sec. XIII și din sec. XIV este atestată în documente și prin cercetările arheologice. Cele mai tipice sînt donjoanele de la Cîlnic, Cheresig, Sîngeorgiu—Trascău, Tăuți etc., la care ulterior s-a adăugat zid de incintă; cf. V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, I, 1959, p. 8 sqq.; Radu Heitel, *Cetatea din Cîlnic*, București, 1968, p. 6 sqq. Cetatea de la Tăuți a fost recent cercetată de I. Berciu și C. Anghel, cărora le mulțumim pentru informație. Pentru cetățile din Ungaria, cf. L. Gerő, *Magyarországi várépítészet*, Budapest, 1955, p. 119 sqq.

iar mai departe descriind asediul tătarilor afirmă: „... Si după ce au înconjurat în grabă și din toate părțile cetatea au așezat în fața zidului celui nou 7 mașini de război și n-au incetat de a arunca în zidul cel nou pietre, ziua și noaptea, pînă ce el nu a fost dărîmat. Si după dărîmarea turnurilor și a zidului, făcîndu-se loc de intrare s-au năpustit în cetate“. Iar în alt loc relatează: „Cînd am observat că cetatea este dărîmată într-o parte, ne-am pus să o reparăm cu un zid gros“⁷⁶. Mărturiile lui Rogerius sunt deosebit de prețioase, fiind ale unui martor ocular, care cunoștea bine cetatea. Ceea ce trebuie reținut din această relatare este mai întîi faptul că în Transilvania existau așezări întărîite cu ziduri din piatră și înainte de marea invazie tătaro-mongolă, că ridicarea unor astfel de ziduri n-a fost consecința evenimentelor din 1241. Acest fapt îngăduie ipoteza datării și a zidurilor de piatră de la Dăbîca în prima jumătate a sec. al XIII-lea. Al doilea lucru însemnat ce trebuie reținut este că cetatea de la Oradea avea șanțuri adinci, ziduri noi și groase, iar deasupra lor turnuri din lemn. Aceste caracteristici corespund de asemenea și pentru cetatea de la Dăbîca, unde zidurile, deși au 4,5 m grosime, datorită presiunilor exercitate de embleton asupra fețelor din blocuri fasonate, nu puteau fi prea înalte, deci foarte probabil partea superioară era din lemn, aşa cum se obișnuia și la alte cetăți din acea vreme.

Nu se poate preciza dacă reparațiile efectuate pe latura de est a incintei a II-a sau la citadelă au fost făcute imediat după 1241 sau abia după a doua năvală a tătarilor, din anul 1285, cînd cetatea banului Micud a fost atacată, arsă și distrusă, după cum rezultă din documentul emis în anul 1291⁷⁷. Cert este că la 1290 banul Micud zălogește posesiunile (satele) Dăbîca și Igrița pentru o importantă sumă de bani, pe care o împrumută de la nepoata sa Catha. Această sumă va fi restituită abia la 1300 de către fiili banului Micud, Nicolae și Petru⁷⁸. Probabil că acești bani au fost necesari reparațiilor curente ale cetății. Privilegiul pe care-l primește Nicolae de Dăbîca, fiul lui Micud, la 1310 de la Carol Robert⁷⁹, prin care i se acordă dreptul de a încasa, aşa cum se obișnuia din vechime, vama sării, poate fi legat tot de întreținerea cetății, deoarece veniturile rezultate din încasarea vămii erau apreciabile.

Din cauza nepomenirii cetății Dăbîca în documentele sec. al XIV-lea — XVI-lea nu se poate preciza cu certitudine durata ei în timp. Întrucît urmele arheologice descoperite în interiorul incintei de piatră începează în cursul sec. XV, se pare că după această dată cetatea nu mai era în funcțiune. Probabil că ea a fost dărîmată pe timpul lui Matei Corvinul, deoarece Nicolae de Dăbîca participase, alături de alți nobili transilvăneni, la răscoala din 1467 împotriva regelui ungar, cu scopul cîștigării independenței Transilvaniei⁸⁰.

Cercetările arheologice efectuate pînă acum la cetatea de la Dăbîca fiind abia început, nu permit elucidarea tuturor problemelor istorice legate de acest important complex arheologic. Coroborate cu izvoarele scrise, aceste cercetări permit totuși cunoașterea principalelor evenimente istorice petrecute aici și schițarea vieții cetății Dăbîca pe o perioadă de circa o jumătate de mileniu. Avem convingere că noile cercetări vor aduce alte dovezi, tot atîtea contribuții valoroase la cunoașterea cît mai temeinică a acestei cetăți și a rostului ei multisecular, atît de important în istoria poporului român.

ȘT. PASCU, M. RUSU, P. IAMBOR, N. EDROIU, P. GYULAI,
V. WOLLMANN și ȘT. MATEI

⁷⁶ Rogerius, *Carmen miserabile*, cap. XXXIV.

⁷⁷ Cf. n. 10.

⁷⁸ Sólyom Fekete F., în *Századok*, 21, 1887, anexă p. 45 sqq.

⁷⁹ Szoln.Dob.Mon., III, p. 320; *Documente*, C, I, p. 180 sqq., nr. 131.

⁸⁰ Vezi mai sus, n. 11 și C. Mureșan, în *IstRom*, II, p. 482 sqq.